

Νόμους τὰς ὠδὰς ἡμῖν γεγονέναι (Εὐαγγελικὴ καὶ βιβλικὴ παράδοση)

Εἰσαγωγή

Ἡ μεγαλυτέρα μᾶλλον εἰρηνικὴ ἀνάμιξη πολιτισμῶν καὶ ἱστορικῶν παραδόσεων γίνεται στὴν ἐποχὴ μας, χωρὶς τὶς γνωστὲς βίαιες συνθέσεις ἄλλων περιόδων· ἡ ἀνθρωπότης γενικῶς ἐμφανίζεται ἀνεκτικὰ ἀπέναντι στὸν πολιτισμὸ καὶ στὸν τρόπο ζωῆς τῶν διαφόρων φυλῶν ἢ λαῶν της, παρὰ τὶς ὅποιες, σοβαρώτερες ἢ ἀπαλώτερες, διαφοροποιήσεις σὲ πολλοὺς πολιτισμοὺς. Συνέβησαν κάποιες ἀλλαγές, ἀδιανόητες ὡς λίγο καιρὸ πρὶν, οἱ ὁποῖες καὶ προκάλεσαν τὴν ἄρδην ἀνατροπὴ πολλῶν πραγμάτων στὴν παγκόσμια σκηνὴ καὶ στὴ δυναμικὴ τῆς ἱστορίας· μερικὰ αὐτονόητα πράγματα ἕως προχθές, ὅπως ἡ *ἱστορικὴ ἀποστολὴ* καὶ κυριαρχία τοῦ *δυτικοῦ πολιτισμοῦ*, τίθενται πλέον ὑπὸ ἀμφισβήτηση ἢ καὶ θεωροῦνται ὡς πεπταλαιωμένες ἰδεολογίες, καὶ ἀκόμη καὶ ὡς μεσσιανικὲς ἀντιλήψεις. Πολιτικὸ προηγούμενο ἀποτελεῖ ὁ *Μέγας Ἀλέξανδρος*, μὲ τὴν ἀνοχὴ του ἀπέναντι στοὺς πολιτισμοὺς τῶν κατεκτημένων λαῶν, τὴν πολιτιστικὴ ἐνσωμάτωσή τους, ὅπως τὸ ἀποδεικνύει ὁ διάλογός του μὲ τοὺς *Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστὰς*¹.

Ἡ ἱστορικὴ προσέγγιση τῶν πολιτισμῶν ἦταν σχεδὸν πάντοτε στὴ νεώτερη ἐποχὴ *δυτικοκεντρικὴ*, ἀπ' τὶς μέρες τῶν *Σταυροφοριῶν* καὶ τῶν μεγάλων *ἀνακαλύψεων*, τῆς *βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως* καὶ τῆς *μονοσημάντου* πολιτικῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων ἕως σήμερον· τὴν τελευταία δεκαετία παρατηρεῖται ἡ πρώτη εἰς βάθος οὐσιαστικὴ ἀμφισβήτηση τοῦ *δυτικοκεντρικοῦ* τρόπου ζωῆς καὶ ἡ μελέτη τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, μέσα ἀπ' τὴν δική τους δυναμικὴ καὶ ὑπόσταση, κι ὄχι σὲ σύγκριση μὲ τὸν ὑποτιθέμενο ἀνώτερο εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ, ὅπως συνέβαινε τοὺς προηγούμενους αἰῶνες.

Ἡ *γραμματικὴ θεώρηση* τῆς ἱστορίας, ὅτι ὅλα ὁδηγοῦσαν στὴν ἐπικράτηση τοῦ *δυτικοῦ ἀνθρώπου*, ὅτι ὅλες οἱ προηγούμενες φάσεις τῆς ἱστορίας ὑπηρετοῦσαν τὴν ἀνάδειξη τοῦ *δυτικοῦ πολιτισμοῦ* ὡς τῆς κορυφαίας καὶ τελειοτέρας μορφῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως, μὲ τὶς ὅποιες διαφοροποιήσεις στὸ ἐσωτερικὸ της, ἀλλὰ πάντοτε στὸ ἐσωτερικὸ της, καὶ προκαθορισμένη κατάληξη

¹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 36, κ. ἐ.

τήν παγκοσμιοποίηση, ὑπὸ τὴν ἀμερικανικὴν κυριαρχίαν, ὄχι μόνο ἀμφισβητεῖται ἀπὸ ὄλο καὶ περισσότερους, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται οὐδόλως στὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων· πέραν τοῦ ἰδεολογικοῦ ὑπάρχει καὶ τὸ καθαρὰ πρακτικὸ πρόβλημα τοῦ χάσματος μεταξὺ τῆς *πολιτικῆς φιλοσοφίας* καὶ τῆς *καθημερινῆς πραγματικότητος*. Τὰ δύο αὐτὰ δὲν συμβαδίζουν, ὅπως συνέβαινε τοὺς προηγούμενους αἰῶνες τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

Στὴ Δύση οἱ μελέτες καὶ οἱ πραγματεῖες ἀμφισβητήσεως τῆς γνωστῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως πληθαίνουν· ἰσότιμοι θεωροῦνται πλέον ὄλοι οἱ πολιτισμοί, ὄχι μόνο τῶν παλαιῶν ἀποικιῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν προτεκτοράτων ἢ ἐξηρημένων χωρῶν, ἐνῶ καὶ ἡ μελέτη τους δὲν γίνεται μόνο ἀπ' τὴν δυτικοκεντρικὴ ὀπτική, μὲ τὸν ὑποβιβασμὸ τους σὲ κάτι τὸ γραφικὸ καὶ περίεργο, παρὰ κάτω ἀπ' τὶς δικές τους ἰδιαιτερότητες· ὁ κόσμος ἔχει γίνει *ἕτερογενῆς* καὶ *πολυπολικός*², μὲ ἄμεσες καὶ ἔμμεσες ἐπιπτώσεις τῶν μεταβολῶν αὐτῶν. Ἀκόμη καὶ ἡ μελέτη τῆς *ἀρχαίας Ἑλλάδος* γίνεται, σταδιακὰ ἀλλὰ συστηματικὰ, κάτω ἀπὸ ἄλλη θεώρηση, ριζικῶς διάφορη ἀπ' τὴν συμβατικὴ τῆς ἐνιαίας ὀπτικῆς τοῦ *ἑλληνικοῦ* καὶ τοῦ *ῥωμαϊκοῦ* πολιτισμοῦ, μὲ τὴν *νεοπλατωνικὴ* φιλοσοφία ὡς κυρίαρχη καὶ δεσπόζουσα στὶς ἀναζητήσεις τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας³. ἡ μελέτη δὲ τῆς *ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης* θεωρεῖται ἀπὸ ὄλο καὶ περισσότερους ὡς σημαντικὴ βοήθεια στὴν *ψηφιακὴ ἐποχὴ*, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ μεγάλα τηλεοπτικὰ δίκτυα, ὅπως τὸ *CNN*, τὴν ἔχουν ἐντάξει στὰ προγράμματα ἐκπαιδεύσεως τῶν στελεχῶν τους, ἐνῶ πληθαίνουν οἱ πύλες μελέτης καὶ χρήσεως τῆς *ἀθθίδος*, ὡς ἀσκήσεως καὶ παιδεύσεως τῆς νεολαίας καὶ ὄχι μόνο.

Ἡ ἀλλαγὴ τῆς στάσεως τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου –μερικὴ ἀκὸμη, ἀλλὰ μὲ ὄλες τὶς ἐνδείξεις τῆς δυναμικῆς ἀναδείξεως τῆς νέας θεωρήσεως– ἐκκινεῖ ἐμφανῶς ἀπὸ τρεῖς αἰτίες: ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῶν *ἀναδυομένων* χωρῶν, μὲ κορυφαία τὴν *Κίνα*, καὶ τὶς *Ἰνδίες*, τὴν *Ρωσία* καὶ τὴν *Βραζιλία*, ἀκολουθοῦσες ὡς τῶν ἰσχυρῶν οἰκονομιῶν τῆς παγκοσμιοποιουμένης ἐποχῆς, μὲ ἀντίστοιχη ἐνίσχυση τῆς πολιτικῆς παρουσίας τους, ὅταν ἐλάχιστα χρόνια πρὶν ἐθεωροῦντο ἀκόμη καθυστερημένες καὶ μὲ προοπτικὲς δεκαετιῶν γιὰ τὴν ἰσότιμη ἐμφάνισή τους στὴ διεθνή δυναμική· ἡ δευτέρη εἶναι ἡ *ψηφιακὴ ἐπανάσταση*, μὲ τὶς προεκτάσεις της στὴν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ στὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις, πολὺ βαθύτερες ἀπὸ τὶς ὅποιες ἄλλες ἐπαναστάσεις τῆς νεωτέρας ἐποχῆς· ἡ τρίτη εἶναι *πολιτισμικὴ* καὶ ἔχει διττὴ μορφή,

² Αὐτόθι, «Ἑτερογενῆς καὶ πολυπολικὸς κόσμος».

³ Αὐτόθι. «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 22 κ. ἑ. .

τὴν ἀμφισβήτηση, ἀπ' τὴν μία μορφή της, τῆς *έσχατολογικῆς* ἢ καὶ *θεικῆς* ἀποστολῆς τοῦ *δυτικοῦ ἀνθρώπου* στὴν ἱστορία, ὅλο καὶ περισσότερο, ὅλο καὶ πιὸ εὐρύτερα καὶ ἡ πεποίθηση, ἀπ' τὴν ἄλλη, τῶν ἀναδυομένων, καὶ κυρίως τῶν λαῶν μὲ παλαιούς πολιτισμούς, ὅπως ἡ *Κίνα* καὶ οἱ *Ἰνδίες*, ὅτι εἶναι ἄκρως ἀπαραίτητες οἱ ἀναζητήσεις στὶς δικές τους ρίζες γιὰ τὴν προσαρμογὴ τους στὴ νέα ἐποχὴ. Θεωροῦν ἐπίσης ἀναγκαῖα, τὴν ἀπόρριψη τῆς παλαιᾶς ἀρχῆς ἢ προσκολλησεῶς τους στὸν δυτικὸ πολιτισμό, ὡς μοναδικῆς ὁδοῦ γιὰ τὶς ἀλλαγές στὶς χῶρες τους, ἀπαραίτητες καὶ ἐπείγουσες, γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τους ἀπ' τὶς ἀπαρχαιωμένες, δύσχρηστες καὶ καταστροφικές, πολιτικές, κοινωνικές, οἰκονομικὲς καὶ οἰκολογικὲς ἐπιπτώσεις τους. Ἀντιθέτως ἡ μελέτη τῶν πολιτιστικῶν ριζῶν τους, ἀπ' τοὺς ἴδιους κι πολλοὺς Δυτικούς, τοὺς βοηθάει στὴν γόνιμη καὶ δημιουργικὴ σύγκραση τῶν διαφόρων πολιτισμῶν⁴, ἴσως τὴν πλουσιώτερη στὴν ἱστορία, ἴσως ἐπειδὴ οἱ συγκρίσεις ἔχουν ἰδιαίτερη πλέον ἀξία· τὸ γεγονός εἶναι ὅτι ἡ προβληματικὴ αὐτὴ ἔχει διεισδύσει σ' ὅλο τὸν κόσμο, παρὰ τὶς δυσκολίες, κυρίως στοὺς δυτικούς ἀνθρώπους.

Ἡ πρώτη καταγεγραμμένη στὴν ἱστορία συνάντηση μὲ ἀντίκειμενο πολιτιστικὸ, παιδευτικὸ, εἶναι ἐκείνη τοῦ Σόλωνος μετὰ τοῦ Ἀναχάρσιος, εἰς τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ ἕκτου π.Χ. αἰῶνος· ἦταν υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως τῶν Σκυθῶν ἀπὸ μητέρα Ἑλληνίδα, ἡ ὁποία τοῦ ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἥθη· λέγεται ὅτι αὐτὸς ἐφεῦρε τὴν ἄγκυρα καὶ τὸν κεραμικὸ τρόχο, ἐνῶ εἶχε ἐπισκεφθεῖ καὶ τὸν μεγάλο τότε καὶ πάμπλουτο βασιλέα τῶν Λυδῶν Κροῖσο εἰς τὰς Σάρδεεις. Οἱ Ἕλληνες ἐτίμησαν πολὺ τὸ ὄνομά του καὶ ὁ Στράβων τὸν κατέταξε μετὰ τῶν ἑπτὰ σοφῶν· ὁ Σόλων ἦταν νευρικὸς καὶ περιέργος χαρακτήρας, γνωστὸς εἰς τοὺς συμπολίτες του, διότι πολλὰ τοὺς εἶχε διδάξει, μέσα ἀπ' τὴν ὑποτιθέμενη τρέλα του. Ὅταν ἔφθασε ὁ Ἀνάχαρσις εἰς τὰς Ἀθήνας κατευθύνθη εἰς τὴν οἰκία τοῦ Σόλωνος, ὁ ὁποῖος τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας ἔγραφε τοὺς γνωστοὺς νόμους του κι ἐτοιμαζόταν νὰ τοὺς παρουσιάσει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, καὶ ἀφοῦ κτύπησε τὴν εἴσοδο εἶπε εἰς τὸν ὑπηρέτη του ὅτι «ὡς ξένος ὦν ἀφίκται φιλίαν ποιησάμενος καὶ ξενίαν πρὸς αὐτόν»· ὅτι εἶναι ξένος κι ὅτι ἔρχεται νὰ συνδεθεῖ μὲ δεσμοὺς φιλίας καὶ φιλοξενίας μαζί του. Ὁ Σόλων, ὅμως, ἀπάντησε ὅτι εἶναι προτιμότερο νὰ πάει στὴ χώρα του καὶ ἐκεῖ νὰ συνάψει φιλίας, «ἀποκριναμένου δὲ τοῦ Σόλωνος ὡς οἴκοι βέλτιόν ἐστι ποιεῖσθαι φιλίας». «Οὐκοῦν», φάναι τὸν Ἀνάχαρσιν, «αὐτὸς ὦν οἴκοι σὺ ποίησαι φιλίαν καὶ ξενίαν πρὸς

⁴ Αὐτόθι, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», «Τὰ ἀποθύμια τῆς Νικτὸς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος».

ήμᾶς»⁵. λοιπόν, εἶπε ὁ Ἀνάχαρσις, ἐσὺ ποὺ εἶσαι εἰς τὸν τόπο σου κάνε μαζί μας φιλία καὶ φιλοξενία. Γέλασε ὁ μέγας σοφὸς καὶ πολιτικὸς κι ἔγινε στενὸς φίλος μὲ τὸν Σκύθη ἐπισκέπτη.

Οἱ περιδιαβάσεις εἰς τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Ἀνάχαρσιν ἔχουν σημασία, διότι ἡ ζωντανὴ ἐπικοινωνία γινόταν, μὲ τὴν πεποίθηση ἀμφοτέρων ὅτι ἐπρόκειτο περὶ διαφορετικῶν πολιτισμῶν, μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Ἀναχάρσιος, καὶ περισσότερο τοῦ Σόλωνος μᾶλλον, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἦταν ἀνώτερος, ἴσως κι ἐξ αἰτίας τῆς μητρὸς τοῦ πρώτου· ἡ στάση ὅμως τῶν δύο στὴν πρώτη τους συνάντηση ἔδειξε ὅτι ὁ Σκύθης ἦταν πιὸ ἀνεκτικὸς καὶ πιὸ ἐξυπνος, ἀπ’ τὸν Ἀθηναῖο πολιτικὸ, ἔστω κι ἂν τοὺς χωρίζε ἕνας αἰώνας ἀπ’ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ· ὁ Ἀνάχαρσις δίδαξε πολλὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐδιδάχθη περισσότερα ἀπ’ αὐτοὺς, ἀλλά, μὲ τὴν ἐπάνοδό του εἰς τὴν Σκυθία κι ἐνῶ ἐπιχείρησε μεταφέρειν εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς του μερικὰ ἀπ’ ὅσα ἔμαθε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐδολοφονήθη ἀπ’ τὸν ἀδελφὸ του.

Ὁ Ἀνάχαρσις δὲν ἦταν ὁ πρῶτος, ἀναγνωρισθεῖς ἀπ’ τοὺς Ἕλληνας, Σκύθης ἢ βάρβαρος, ὡς σοφός· εἶχε προηγηθεῖ ὁ Ἄβαρις, Ὑπερβόρειος, κατὰ μία ἐκδοχὴ καὶ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος μετακόμιζε εἰς τοὺς Ὑπερβορείους μερικοὺς μῆνας τοῦ ἔτους, ἀλλὰ ὁ Ἰάμβλιχος κατατάσσει τὸν Ἄβαριν, μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Πυθαγόρου, ὅποτε μεταφέρει τὴν ζωὴ του ἕναν αἰῶνα μετὰ τὸν Ἀνάχαρσιν· ἡ πολιτικὴ στάση τῶν Ἑλλήνων ἐπέβαλε τὴν ἔνταξη τοῦ διαφορετικοῦ εἰς τὴν κοινωνία τους καὶ ἡ ἔννοια βάρβαρος δὲν σήμαινε τὸν ἄλλοεθνή, παρὰ τὸν ἀρνούμενο τὴν ἀποδοχὴ τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀξιῶν τους⁶. Τὰ ὀνόματα εἶναι πολλά, ὅπως οἱ Καρχηδόνιοι, Ἡριλλος, τὸν τρίτο αἰῶνα, στωικὸς φιλόσοφος, καὶ Κλειτόμαχος, μὲ πατρικὸ ὄνομα Ἀσδρούβας, τὸν δεῦτερο αἰῶνα, πλατωνικὸς, καὶ ἀρχηγὸς τῆς Ἀκαδημείας μετὰ τὸν Καρνεάδη· οἱ σκληροὶ ἀνταγωνιστὲς τῶν Ἑλλήνων στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα γίνονταν ἀποδεκτοὶ ἐπὶ ἴσοις ὄροις, ὅταν κατακτοῦσαν ἄνετα σχετικὰ τὴν ἀνώτερη θέση στὶς φιλοσοφικὲς σχολές.

⁵ Πλουτάρχου, Σόλων, κεφ. Ε', μετάφραση δική μου.

⁶ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 3, καὶ «Ἀπ’ τὴν μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 27.

2

Οι διερευνήσεις μας έχουν ενδιαφέρον, όχι ως προς τις αναζητήσεις στις παλαιές ιστορικές χώρες, γνωστές ως και αναδυόμενες από πολιτικής και οικονομικής πλευράς - πολλές από αυτές έχουν γίνει στις άλλες αναλύσεις «*Τοῦ Ἑμμελοῦς*», τουλάχιστον για τις ανάγκες μιᾶς πρώτης προσεγγίσεως- όσο ως προς τὴν ἀνασκόπηση τῆς προβληματικῆς τοῦ *δυτικοῦ ἀνθρώπου*, τις αναζητήσεις ἐντὸς τῆς *Δύσεως*, διότι εἰς αὐτὴν ἐστιάζονται πλέον οἱ δυσκαμψίες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ *ἐσχατολογία* τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου εἶναι δεδομένη ἀπὸ ὅλους, καθὼς πίστεψε, ἀπ' τὴν ἐμφάνισή του στὴν ἱστορία, μὲ τὸ *καλβινιστικὸ πνεῦμα* καὶ τὴν *προτεσταντικὴ ἠθική*, ἕως τὴν *βιομηχανικὴ ἐπανάσταση* καὶ τὸν *ἀποικισμό* τῶν ἄλλων ἠπείρων, ὅτι προορίζεται διὰ τὴν *σωτηρίαν* τοῦ *κόσμου*, ἀπ' τὴν *καθυστέρηση* καὶ τὴν *πρωτόγονη ζωὴ*, μὲ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἐνσωμάτωσή του στὸ δυτικὸ πολιτισμὸ καὶ στὶς θρησκείες του, ἂν καὶ γιὰ τὸ τελευταῖο χύθηκε πολὺ αἷμα μεταξὺ *Καθολικῶν* καὶ *Προτεσταντῶν*⁷. οἱ ἄλλοι ἦταν οἱ κατώτεροι ἰθαγενεῖς καὶ ἐτοποθετοῦντο πάντοτε σὲ ἀπόσταση ἀσφαλείας ἀπ' τοὺς «μορφωμένους» καὶ «πολιτισμένους» *Εὐρωπαίους*, ἀκόμη καὶ οἱ ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς *Κινέζοι*, *Ἰνδοὶ* καὶ *Ἄραβες*, ἕως τοὺς *Ὀρθοδόξους*, καθὼς ποτὲ δὲν ἀπεδέχθησαν ὡς ἰσοτίμους τοὺς *Ρώσους*, κι οὔτε στὴν πράξη καὶ τοὺς νεώτερους Ἕλληνες, ἐξ οὗ καὶ οἱ θεωρίες τοῦ *Φράνσις Φουκογιάμα* καὶ τοῦ *Σάμουελ Χάντιγκτον*, τόσο δημοφιλεῖς ἕως ὀλίγα χρόνια πρὶν. Ἡ ἀντίληψη ἀνατρέπεται...

Τὸ ἐνδιαφέρον ἐστιάζεται στὴν ὀπτικὴ γωνία θεωρήσεως τοῦ προβλήματος, τόσο ὡς πρὸς τις σχέσεις τῶν *Εὐρωπαίων* μὲ τοὺς ἄλλους λαούς, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν θεώρηση τῆς «*ιστορικῆς*» ἀποστολῆς τους· τὸ τελευταῖο ἀφορᾷ τὸ *ἦθος* τοῦ *ἀνθρώπου*, τὸ *ἦθος* τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, διότι αὐτὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς πραγματείας. Ἡ δυνατότης ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν μεσσιανικὴ του προκατάληψη, τῶν ἄλλων πολιτισμῶν ὡς ἰσοτίμων τουλάχιστον μὲ τὸν δικό του, διότι ἡ ἀναγνώριση, ἔστω καὶ σὲ κάποιους τομεῖς, τῆς ἀνωτερότητός τους εἶναι ἀδιανόητη. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο πρόβλημα. Ἡ δυσκολία ἀναγνωρίσεως τοῦ «*ἑτερογενοῦς καὶ πολυπολικοῦ κόσμου*»⁸ εἶναι δεδομένη· σποραδικὰ ἐμφανίζονται κάποιες ἀναφορὲς στὸν τύπο,

⁷ Αὐτόθι, «Τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτός», σελ. 10 καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 14, 27.

⁸ Αὐτόθι, «Ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος», καὶ τὸ ἐξαίρετο ἄρθρο, «Le déclin de l'Occident», τῆς Thérèse Delpech, «LE MONDE», 21.11.09.

μεταξύ τῶν ὁποίων ἐξαίρετη θέση κατέχουν ἐκεῖνες τῆς Γαλλίδος φιλόσοφου καὶ πολιτολόγου Thérèse Delpech.

Ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ μᾶς προσφέρει τὶς δυνατότητες συζητήσεως καὶ προβληματισμοῦ, διότι μόνο ἡ ἱστορία ἔχει τὴν ἰκανότητα κρίνειν καὶ ἀξιολογεῖν ζητήματα πέραν τῆς καθημερινῆς ζωῆς· ἐπομένως ὑποχρεωτικὰ ἀνατρέχουμε στοὺς παλαιοὺς μεγάλους πολιτισμούς, καὶ κυρίως στοὺς ζωντανοὺς ἀκόμη ἀπ’ τοὺς πολιτισμοὺς αὐτοὺς· σὲ μεταβατικὲς ἐποχές, ὅπως ἡ δική μας, εἶναι λογικὴ ἡ ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, τοῦ ἥθους τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πολίτου, κι αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ ἀναζητοῦμε στὶς μέρες μας, διότι μᾶς προσφέρει τὸν μίτο τῆς Ἀριάδνης γιὰ πολλὰ ἀπ’ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας.

Ἡ εἰρηνικὴ ἀνάμιξη τῶν πολιτισμῶν ἐπιτρέπει τὴν *ἐνταξη* τοῦ *διαφορετικοῦ* στὴν *κοινωνία*, σὲ ὅλες τὶς κοινωνίες ὑποθετικά· ἔχει γίνεи ἀποδεκτὸ ὡς τὸ κριτήριό τῆς προσαρμογῆς τῆς ὅποιας κοινωνίας στὶς ἀλλαγὲς τῆς καθημερινότητος τῶν πολιτῶν τῆς σὲ περιόδους, ὅπως ἡ σημερινή, μεταβατικὰς. Ἡ πρόσφατη οἰκονομικὴ κρίση, τὴν ὁποία αἰσθάνονται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ τέτοιο βαθμὸ οἱ κάτοικοι τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν, μετὰ τὴν παρατεταμένη εὐμάρεια ἐπὶ ἐξήκοντα ἔτη τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς, συνοδεύεται κι ἀπ’ τὴν ἀνατροπὴ τῆς *ἰδεολογικῆς τους πίστεως*, τὴν ὁποία θεωροῦσαν ὡς τὴν ἀκλόνητο *ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια*, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐσωτερικῶν τῆς διαφορῶν, μὲ τὴν προέκτασή της στὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη τῆς δυτικῆς κοινωνίας· ὑποχρεοῦνται, ὄχι μόνο στὴν *εἰρηνικὴ συμβίωση* μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς, τοὺς πάλαι ποτὲ ἰθαγενεῖς τῶν ἀποικιῶν τους ἢ τοὺς κούληδες, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀποδοχὴ τοῦ πολιτισμοῦ τους ὡς ἰσοτίμου μὲ τὸν δικό τους. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς πλευρᾶς, ἂν καὶ αὐτὸ εἶναι ὑποθετικό, τοὺς εἶναι ἀδιανόητη ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἰσότητος τῶν πολιτισμῶν, διότι ἡ δυτικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη εἶναι ἐσχατολογικὴ, ἐπειδὴ ἔχει ἀπαρχὴ τῆς τὸν *Ἅγιο Αὐγουστῖνο* καὶ τὴν προσέγγισή του στὸν *νεοπλατωνισμό*, μὲ ἐπίχρισμα τὶς ἀναφορὲς τῆς στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία⁹.

⁹ Αὐτόθι, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 19

«Ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως»

Ὅταν ὁ Πλάτων ἀναφέρει τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπὸ τὴν πολιτείαν τοῦ ὄσων ρυθμῶν προκαλοῦν *«ἦθη ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως»*, θέτει εἰς τὴν πραγματικότητα τὰ θεωρητικὰ θεμέλια τῆς αὐταρχικῆς κοινωνίας· ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ πραγματεία περὶ *ὀλοκληρωτισμοῦ* στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ *«Πολιτεία»* τοῦ Πλάτωνος, ὅλα τὰ ἄλλα βιβλία εἶναι ἀπλᾶ φληναφήματα. Τὸ Γ', βιβλίον τῆς *«Πολιτείας»* πραγματεύεται περὶ τῆς ἀποστολῆς εἰς τὴν πολιτεία τῶν *φυλάκων* καὶ εἰς τὴν κατάλληλη διαπαιδαγώγησίν τους, διὰ τὴν καλυτέραν ἀνταπόκρισίν τους εἰς τὰ καθήκοντά τους· εἶναι ἀρκετὰ αὐστηρὸς ὁ φιλόσοφος καὶ θέλει τέλειους τοὺς φύλακες τῆς πολιτείας του, ὅποτε ἀρχίζει ἀπ' τὸ πρόβλημα τοῦ ἦθους τους, ἀπ' τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος των. Ἀναφέρεται εἰς τὸν ρόλον τῆς *μουσικῆς* εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἦθους τοῦ ἀνθρώπου καὶ φυσικὰ πολὺ περισσότερο τοῦ πολίτου. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὴν ἐκτεταμένη ἀναφορὰ τοῦ Πλάτωνος ὀδηγεῖ εἰς ἄλλας ἀτραπούς· τὸ πόνημα ὑποχρεωτικὰ ἐστιάζεται εἰς μερικὰ κρίσιμα σημεία, εἰς ὅσα κρίνονται ὡς ἐπίκαιρα διὰ τὴν μεταβατικὴ ἐποχὴ μας.

Ἡ συζήτηση ἔχει ἀντικείμενο τὴν ἐπιλογὴ τῶν καταλλήλων γιὰ τοὺς φύλακες ρυθμῶν τῆς μουσικῆς: *«ἐπόμενον γὰρ δὴ ταῖς ἀρμονίαις ἂν ἡμῖν εἴη τὸ περὶ ρυθμούς, μὴ ποικίλους αὐτοὺς διώκειν μηδὲ παντοδαπὰς βάσεις, ἀλλὰ βίου ρυθμούς ἰδεῖν κοσμίου τε καὶ ἀνδρείου τίνες εἰσίν»*¹⁰. εἶναι ἀπόλυτος ὁ Σωκράτης, ὅπως τουλάχιστον τὸν ἐμφανίζει ὁ μαθητὴς του, ἂν καὶ ἄλλη πολιτικὴ ἀποψη εἶχε ὁ ἴδιος, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀντικείμενο ἄλλης περιδιαβάσεως. Φυσικὸ εἶναι λοιπὸν τότε ὅπως, ὅταν μελετοῦμε τὰς ἐπιπτώσεις τῶν ρυθμῶν, νὰ μὴν ἐπιδιώκουμε ὀλοκληρὴ τὴν ποικιλία τους οὔτε τὰς παντοδαπὰς βάσεις τους –μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ποδὸς ἢ βάσις, τοῦ μέτρου τῆς μουσικῆς ἀρμονίας-, ἀλλὰ ὀφείλουμε γνωρίσαι τοὺς διαμορφώνοντας τὸ ἦθος τοῦ κοσμίου καὶ ἀνδρείου πολίτου ρυθμούς. Εἰς τὴν κόψιν τοῦ ξυραφιοῦ, ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, κινεῖ τὴν λογικὴν του ὁ Πλάτων καὶ τὸ γνωρίζει ἄριστα, διότι σκοπὸς του εἶναι ὁ ἀποκλεισμὸς ἀπ' τὴν πολιτεία ὄσων ρυθμῶν δὲν ἐντάσσονται εἰς τοὺς *«κοσμίου τε καὶ ἀνδρείου βίου ρυθμούς»*. θέτει τὰ ὅρια τῆς ἐπιλογῆς του ὁ φιλόσοφος.

Στὴν ἐπόμενη παράγραφο γίνεται σαφέστερος, *«...μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας ἢ ἄλλης κακίας πρέπουσαι βάσεις, καὶ τίνες τοῖς ἐναντίοις λειπτέον*

¹⁰ Πλάτωνος, *«Πολιτεία»*, *«Πολιτεία»*, Βιβλ. Γ', κεφ. ια', 399α, μετάφραση δική μου.

ῥυθμούς»¹¹. εἰς τὸν Δάμωνα ποιεῖ τὴν ἀναφορά του ὁ φιλόσοφος, παρ' ὅλο πού δὲν τὸν γνώρισε προσωπικὰ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ μιλάει διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος εἶχε γνωρίσει τὸν μεγάλο μουσικό, φιλόσοφο, πολιτικὸ καὶ στενὸ φίλο τοῦ Περικλέους¹², μᾶλλον πρὸς ἐνίσχυση τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, διότι ζωντανὴ εἶναι ἡ μνήμη τοῦ διδασκάλου τῆς μουσικῆς ἕναν περίπου αἰῶνα μετὰ τὸν ἐξοστρακισμό του, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀδυνατοῦντες ἐξοστρακίσαι τὸν κυρίαρχο πολιτικὸ ἐκτόνωσαν τὴν μανία τους εἰς τοὺς συμβούλους του. Δηλαδή, ὁ Πλάτων ἐπιμένει ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ διάκριση, ἀφοῦ συμβουλευθοῦμε τὸν Δάμωνα, ποῖοι ῥυθμοὶ προσφέρουν τὰς βάσεις ἀσκήσεως πρακτικῆς ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας ἢ ὅποιας ἄλλης κακίας, καὶ ποῖοι τῆς ἀντιθέτου πρακτικῆς ῥυθμοί, τοὺς ὁποῖους πρέπει ν' ἐπιτρέψουμε ἐντὸς τῆς πολιτείας μας· τὸ πρῶτο κριτήριον γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν φυλάκων εἶναι οἱ ῥυθμοὶ τῆς μουσικῆς τοὺς ὁποῖους θὰ ἐπιτρέπεται ν' ἀκοῦνε· θεωρεῖται, ὅπωςδήποτε, καὶ τὸ πιὸ ἀύστηρὸ κριτήριον τῶν φυλάκων τῆς πολιτείας.

Ἡ ἀναφορὰ εἰς τοὺς ῥυθμοὺς ὁδηγεῖ εἰς ἄλλας ἀτραπούς, πέραν τοῦ ἀντικειμένου μας, ἀλλὰ μᾶς βοηθαίει ἀρκετὰ ἡ διεύρυνση τῆς προβληματικῆς εἰς αὐτούς· εἰς τὴν *πυθαγόρεια σχολή* ἀναφέρεται ὁ φιλόσοφος, ἀφοῦ ἄλλωστε ἦταν καὶ στενὸς φίλος τοῦ μεγαλυτέτου Πυθαγορείου τῆς ἐποχῆς του, τοῦ Ἀρχύτου τοῦ Ταραντίνου ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἀπελευθέρωσε ἀπ' τοὺς πειρατές, ὅταν τὸν συνέλαβαν στὶς σικελικὰς ἀκτῆς, μετὰ τὴν ἄσχημη ἀποπομπή του ἀπ' τὸν τύραννο Διονύσιο τὸν πρῶτον τῶν Συρακουσῶν. Ὁ ρόλος τῶν ῥυθμῶν τῆς μουσικῆς εἰς τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν ἀναγνωρίζεται ὡς πρωταρχικὸς εἰς τοὺς Ἑλληνας ἕως τὶς μέρες μας στὴ *δημοτικὴ παράδοση*, ἀλλὰ ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, εἰς τὸν περίφημο λόγο του πρὸς τοὺς νέους¹³, ὅπως καὶ τοῦ συμμαθητοῦ του Ἰουλιανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς τὸν «Ἀντιοχικὸν ἢ Μισοπώγωνα».

Τὴν ἀδυναμία του δεσμεῦσαι ἀπολύτως τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζει εὐθέως ὁ Πλάτων, ὅταν γράφει, στὴ συνέχεια τῆς πρώτης ἀναφορᾶς μας: «οὐς ἰδόντα τὸν πόδα τῷ τοιοῦτου λόγῳ ἀναγκάζειν ἔπασθαι καὶ τὸ μέλος, ἀλλὰ μὴ λόγον ποδί τε καὶ μέλει»¹⁴. Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτην ἀύστηρὴν, τουλάχιστον εἰς ὀλοκληρωμένη μορφήν εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα,

¹¹ Αὐτόθι, Βιβλ. Γ', κεφ. ια, 400β, μετάφραση δική μου.

¹² Ὅρα, εἰς τὰς «Ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴν στὴ γραμματικὴν», σελ. 3, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 12, 37.

¹³ Αὐτόθι, «Ἀπ' τὴ μουσικὴν στὴ γραμματικὴν», σελ. 8 κ. ἐ., καὶ «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν», σελ.

4, γιὰ ἀναφορὰ ἕως τὴν ἐποχὴν μας, καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 8..

¹⁴ Πλάτωνος, ὁ. ἀ., Βιβλ. Γ', κεφ. ια', 400α, μετάφραση δική μου

έπιβολή άπαγορεύσεων είς τούς μουσικούς ρυθμούς· γνώριζε άριστα ό φιλόσοφος τήν πολιτική βαρύτητα, παρά τις πρακτικές δυσκολίες του μέτρου, αλλά τόν θεωρούσε ως άκρως άπαραίτητο διά τήν έπιβίωση τής πολιτείας του. Λέει λοιπόν ό Σωκράτης, ως έκπρόσωπος του Πλάτωνος, ότι τούς κοσμίου και άνδρείου ήθους ρυθμούς άναγκάζει τόν πόδα και τόν μέλος άκολουθεϊν τόν λόγο τους και όχι τόν λόγον τόν πόδα και τόν μέλος· δηλαδή, ό Πλάτων άναζητάει πολιτική πρακτική και μουσικούς ρυθμούς, μέλη, οί όποίοι θα υπόκεινται είς τόν λόγον, έτσι έπιχειρείται πλήρης άνατροπή τής μουσικής άρμονίας τής άμέσου δημοκρατίας, τής έμμελείας· τόν ήθος διαμορφώνεται άπ' τή μουσική άρμονία, έντός τής όποίας έντάσσεται ό λόγος κι όχι τόν αντίστροφο¹⁵. Ένας άπ' τούς μεγαλύτερους τεχνίτες του λόγου είς τήν ιστορία έγκλωβίζεται είς τήν λογικήν του, όδηγεϊται είς άδιέξοδο.

Στήν άρχή του κεφαλαίου είχε άναφέρει ότι «πρώτον μόν τόδε ίκανώς έχεις λέγειν, ότι τόν μέλος έκ τριών έστιν συγκείμενον, λόγου τε και άρμονίας και ρυθμοῦ»¹⁶. τήν άπαραβάτη άρχή του τρόπου έπικοινωνίας των Έλλήνων, τής έλληνικής γλώσσης και όλων των γλωσσών φυσικά, παρουσιάζει ό Σωκράτης, ότι τόν μέλος, ή μουσική άποτελεϊται άπό τρία πράγματα, τόν λόγον και τήν άρμονίαν και τόν ρυθμόν¹⁷. Λίγο πιό κάτω έπιμένει είς τήν άνάγκη, «τόν πόδα τῷ του τοιούτου λόγω άναγκάζειν έπεσθαι και τόν μέλος», όπως προαναφέραμε· σκοπός του είναι ό άποκλεισμός άπ' τήν «πολιτεία» του όλων ρυθμών θεωρεϊ ως άκαταλλήλους και άκρως έπικινδύνους διά τήν διαπαιδαγώγηση και τόν ήθος των φυλάκων κι άπαριθμεϊ «τούς τοῖς έναντίοις λειπτέον ρυθμούς», ή παρουσίαση των όποίων έπιβάλλει άλλη διάταξη τής πραγματείας.

¹⁵ Όρα, είς τās άναλύσεις», «Του Έμμελοῦς», «Οί φαῦλοι τήν μουσικήν», σελ. 5.

¹⁶ Πλάτωνος, ό, ά. Βιβλ. Γ', κεφ. ια', 3998δ, μετάφραση δική μου.

¹⁷ Όρα, είς τās άναλύσεις», «Του Έμμελοῦς», «Άπ' τή μουσική στη γραμματική», σελ. 6, κ.έ.

Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ἀναγνωρίζει ὁ φιλόσοφος ὅτι, «εἶδος γὰρ καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον ὡς ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησί τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι»¹⁸. ἀναγνωρίζει ὅτι πλουθενὰ δὲν γίνεται ἡ ἀλλαγὴ τῶν τρόπων τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, χωρὶς τὴν μεταβολὴ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, τοῦ ἥθους, ὅπως λέει ὁ Δάμων, καὶ ἐγὼ συμφωνῶ, ἐπιμένει ὁ Σωκράτης. Ἡ πρώτη πρόταση ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἐπειδὴ λέει, ὅτι ἡ μεταβολὴ πρὸς ὅποιο νέο εἶδος μουσικῆς πρέπει νὰ γίνεται μὲ εὐλάβεια, διότι τὸ ὅλον τίθεται ἐν κινδύνῳ. Ἐπομένως γνωρίζει ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν τρόπων τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ πολίτου ἐντάσσεται εἰς τὸν καθημερινὸ τρόπο ζωῆς του, ὁπότε ὁ ὅποιος περιορισμὸς τοὺς θέτει εἰς κίνδυνον τὸ «πεῖραμα», τὴν ἀπόπειρα προκαθορισμοῦ τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ὅταν, μάλιστα, προσθέτει ὁ Σωκράτης –καὶ τὸ ἀποδέχεται ὁ Πλάτων, μὲ τὸν τρόπο τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸ κείμενο–, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν τρόπων τῆς μουσικῆς συνοδεύεται μὲ τὴν μεταβολὴ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, τῶν συνταγματικῶν διατάξεων θὰ λέγαμε σήμερα. Εἶναι ἀναπόσπαστα συνδεδεμένα τὰ δύο. Ὁμολογεῖ δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος ὅτι, «τὸν πόδα τῷ τοιοῦτου λόγῳ ἀναγκάζειν ἔπεσθαι καὶ τὸ μέλος», ἀποτελεῖ πείραμα δικό του καὶ ὅτι δὲν ἀπηχεῖ τὴν φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους· εἶναι σαφὲς αὐτὸ κι ἀπ’ τὴν ἀρχὴ τοῦ «Φαίδωνος», «εἰ ἄρα πολλάκις μοι προστάττοι τὸ ἐνύπνιον ταύτην τὴν δημῶδην μουσικὴν ποιεῖν, μὴ ἀπειθῆσαι αὐτῷ ἀλλὰ ποιεῖν· ἀσφαλέστερον γὰρ εἶναι μὴ ἀπιέναι πρὶν ἀφοσιώσασθαι ποιήσαντα ποιήματα καὶ πειθόμενον τῷ ἐνυπνίῳ»¹⁹. Ἡ δημῶδης μουσικὴ ἦταν ἡ ἔκφραση τῶν πολιτῶν εἰς τὴν μουσικὴν ἀρμονία, ἀναλόγως πρὸς τὰς πολιτικὰς ἀντιλήψεις τοὺς, κι ὁ Σωκράτης, ἕως τὴν τελευταία του στιγμὴ ἔβελπε μπροστά του τὸ ἐνύπνιον του, τὸ δαιμόνιον του, παραγγέλλειν αὐτὸν «τὴν δημῶδην μουσικὴν ποιεῖν», εἰς τὴν δημοτικὴ μουσικὴ, κατὰ τὴν δική μας ὁρολογία, ἐπιδίδεσθαι, καὶ νὰ μὴν ἀπειθεῖς εἰς τὰς ἐντολάς του, ἀλλὰ νὰ τὰς ἐφαρμόζεις· εἶναι προτιμώτερο νὰ μὴν ἀποχωρήσεις ἀπ’ τὴν ζωὴ πρὶν ἀφοσιωθεῖς εἰς τὴν ἐκτέλεση τῶν μουσικῶν ποιημάτων καὶ ὑπακούσεις εἰς τὸ δαιμόνιον.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ «Φαίδων» ἐγράφη πρὶν ἀπ’ τὴν «Πολιτεία», ἐπομένως ὁ φιλόσοφος, παρὰ τὰς ὅποιαις δραματικὰς

¹⁸ Πλάτων, ὁ. ἀ. Βιβλ', Δ', κεφ. γ', 424γ, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», σελ. 3-4 καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 23.

¹⁹ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 4, 8, κ. ἐ., καὶ Πλάτωνος, «Φαίδων», 60α.

παρεκτροπὰς εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, γνωρίζει ἄριστα ὅτι ἔχει βάλει εἰς τὸ στόμα τοῦ διδασκάλου του τὰ περὶ τῆς δημώδους μουσικῆς· γνωρίζει δὲ ἀκόμη καλύτερα ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦσαν κοινὸ καὶ ἀναπαλλοτρίωτο κτῆμα τῶν Ἀθηναίων καὶ ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ὅταν ὁ *προφορικὸς πολιτισμὸς* ἦταν ὀλοζώντανος καὶ ὁ *προφορικὸς λόγος*, μὲ τὴν *προσωδία* του, ὁ *καταλογάδην λόγος*, ἦταν ὁ κύριος φορεὺς μεταδόσεως τῆς γνώσεως πάσης μορφῆς, *μουσικῆς, ἐπικῆς, δραματικῆς, ἱστορικῆς, καὶ πολιτικῆς*. Ἐπομένως γνωρίζει κάλλιστα τὸ τολμηρὸ ἐγχείρημά του, τὸ τοῦ ἐλέγχου τῶν μουσικῶν τρόπων εἰς τὴν πολιτείαν του, ἔστω καὶ μόνο διὰ τοὺς φύλακας· ἴσως αὐτὸς εἶναι ὁ σημαντικότερος λόγος ἄρσεως τῆς τολμηρᾶς ἀπαγορεύσεώς του, ἀλλὰ καὶ ἀποδόσεως πλήρους τιμῆς εἰς τὸν Δάμωνα²⁰. Εἶναι ἐμφανεῖς οἱ δισταγμοὶ του ἀπέναντι εἰς τὴν εὐαισθησία τῶν Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὸν σεβασμὸ τῆς μουσικῆς ἁρμονίας, τῶν τρόπων τῆς μουσικῆς, δηλαδὴ τῆς *ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς των, τῆς ἐμμελείας των*.

Ἡ μακρὰ παραδρομή, καὶ ἡ ἐπανάληψή της εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», ἔχει ἓναν καὶ μοναδικὸ σκοπὸ, τὴν ὑπογράμμιση τῆς διαφορᾶς τῆς *πλατωνικῆς φιλοσοφίας* ἀπὸ τὴν *νεοπλατωνική*· ἡ τελευταία ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴ πηγὴ τῆς λογικῆς τοῦ Ἁγίου *Αὐγουστίνου* καὶ κατὰ προέκταση τῆς *δυτικῆς σκέψεως*, μὲ ἔμφασή της τὴν *προτεσταντικὴ ἠθικὴ* καὶ τὸ *καλβινιστικὸ πνεῦμα*, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία τοῦ *καθολοκισμοῦ* ἐβασίσθη περισσότερο στὸν Ἅγιον *Θωμᾶν τὸν Ἀκινάτην*²¹. Ἡ πορεία ἦταν προκαθορισμένη σὲ μεγάλο βαθμὸ· ἡ προτεσταντικὴ ἠθικὴ ἐπέβαλε τὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη, μὲ πηγές της τὴν βιβλικὴ παράδοση, τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μεταδόσεώς της εἰς ὀλόκληρο τὸν κόσμον· τὰ μέσα διέφεραν στὴν πορεία πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς τους, ὁ σκοπὸς παρέμεινε ὁ ἴδιος καὶ ἀναλλοίωτος, ἡ ἐπικράτηση τῆς *πολιτείας* τοῦ Θεοῦ, ἔστω κι ἂν αὐτὴ ὑποκαταστάθηκε ἀπ' τὶς διάφορες ἰδεολογικὲς ἢ ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες, πάντα ὅμως ἀποκαλυπτικῆς.

Ἡ διαφορὰ τῶν πολιτισμῶν εἶναι σαφέστατη, ὁ *νεοπλατωνισμὸς* ἐνεφανίσθη μὲ τὴν *παρακμὴ* τῆς *πόλεως* καὶ τὴν *ἐκπτώση* τοῦ *ἐνεργοῦ πολίτου* εἰς *ἀπράγμονα* καὶ *ἀχρεῖο*, ἕως *κυνικό*, μετὰ τὴν ὑποδούλωση στοὺς *Ῥωμαίους*· ὁ *γραφτὸς πολιτισμὸς* ἀντικατέστησε τὸν *προφορικὸ* τῆς *ἀμέσου δημοκρατίας* κι ὁ *λόγος* τῆς *Ἀγορᾶς*, ἡ *ἰσηγορία*, μετετρέπη εἰς *ὀρθὸν λόγον* καὶ *Λόγον* τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν *ἐλευση* τοῦ *χριστιανισμοῦ*, ἡ *ἐπιστημονικὸ* *λόγο* ἢ *ἰδεολογία*, μετὰ τὴν *βιομηχανικὴ ἐπανάσταση*· πλησιέστερα πρὸς τὸν *προφορικὸ* πολιτισμὸ καὶ τὴν *ἰσηγορία* βρίσκεται ὁ *κινεζικὸς*

²⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 7,8.

²¹ Αὐτόθι, σελ. 18, κ. ἐ., 25, 26

πολιτισμὸς τῆς αἰσθητικῆς τῆς γραφῆς τῶν κειμένων. Οἱ τρεῖς μορφές πολιτισμοῦ κατὰ τὸν Φρανσουὰ Ζουλλιέν²².

Ἔτσι ἡ κατάκτηση τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ, τοῦ παραδείσου, μετεφέρθη ἀπ' τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν γιὰ τὸν χριστιανισμό, στὰ γεράματα γιὰ τὸν καπιταλισμό, στὴν ἄλλη γενιὰ γιὰ τὸν κομμουνισμό· ὡς πρὸς τὸν χρόνο μόνο διέφεραν²³, δηλαδὴ πρόκειται περὶ τῆς μεταθέσεως τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ἡδονῆς· παρέμεινε ἀνερωτικὸς ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος καὶ διὰ τοῦτο ἄμουσος, ἐκλελυμένος καὶ ἀφροδισιακός, διότι τοῦ ἦταν ἀδιανόητο διακρίνειν τὴν ἀπόλυτη ταύτιση τῆς μουσικῆς ἁρμονίας μὲ τὴν ἐλευθέρα πολιτικὴ πρακτικὴ. Παρέμεινε πιστὸς στοὺς τύπους, στοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς καὶ δὲν ἠδυνήθη κατανοῆσαι καὶ πολὺ περισσότερο ἐφαρμόσαι τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν, ἦταν ἄμουσος ἐκ γενετῆς, ἐνῶ οἱ ἄλλοι μεγάλοι καὶ ζωντανοὶ πολιτισμοὶ τῆς ἐποχῆς μας, ὁ ἑλληνικὸς, ὁ κινεζικὸς καὶ ὁ Ἰνδικός, φέρουν ἀκμαία τὴν μουσικὴν ἁρμονία στὴν φυλογένεσίν τους²⁴. τὴν ἀναδεικνύουν πλέον ὡς τὸν κύριο ἄξονα τῆς δυναμικῆς πολιτιστικῆς καὶ πολιτικῆς παρουσίας τους, παρὰ τὶς περιπέτειες τῆς ὑποδουλώσεώς των, ἢ καὶ διαβρώσεώς των, ἀπ' τοὺς Εὐρωπαίους ἐπὶ αἰῶνες. Ὁ ἑτερογενὴς κόσμος προϋποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ τὸν ζωντανὸ καὶ ἐποικοδομητικὸ διάλογο τῶν μεγάλων ἱστορικῶν πολιτισμῶν· ὁ ἑλληνικὸς παραμένει ὀλοζώντανος χάρις εἰς τὴν διατήρηση τῆς μουσικῆς του παραδόσεως ἀπ' τὴν ἀρχαιότητα, μέσω τῆς δημοτικῆς κυρίως μουσικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ τῆς ἐνιαίας γλώσσης του. Ὅσοι ἀγνοοῦν τὶς ἀρχές αὐτὲς ἀδυνατοῦν κατανοῆσαι τὸν ζωντανὸ ἑλληνικὸ πολιτισμό, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους μεγάλους ἱστορικοὺς πολιτισμοὺς, καὶ παραμένουν προσκολλημένοι στὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὶς ὅποιες προεκτάσεις του.

²² Francois Jullien, "La chaine et la trame", Puf, Paris, 2004, σελ. 7, 22 καὶ αὐτόθι, σελ. 14, κ. ἔ.

²³ Τὸ ἴδιο, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 17, 24 καὶ «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 31, κ. ἔ.

²⁴ Αὐτόθι, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 2 κ. ἔ.

Στην πραγματικότητα ὁ Πλάτων ἐπιδίωκε τὴν *στασιμότητα*, τὴν πλήρη *πολιτικὴ ἀκίνησι* εἰς τὴν πολιτεία του· οἱ φύλακες εἶχαν τὴν ἀποστολὴ τῆς διαφυλάξεως τῶν θεσμῶν τῆς πόλεως, τόσον ἀπέναντι τῶν οἰωνοδῆποτε ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ὅσον, καὶ ἀκόμη περισσότερο, ἔναντι τῶν ἐσωτερικῶν. Τὴν ἴδια *ἀκίνησι* ἐπιβάλλει καὶ ἡ *βιομηχανικὴ κοινωνία* στοὺς θεσμούς της, καθὼς ὅλοι ἔχουν τὸ δικαίωμα ἐπιλέγειν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μεταξὺ τῶν *ἐντὸς τοῦ συστήματος* δυνατοτήτων τους, ἀλλὰ ὄχι *ἐκτὸς αὐτοῦ*· ἡ *ἐξωτερικὴ θεώρηση* τῶν ἐπιλογῶν τοῦ συστήματος, ἐκτὸς τῆς *ἐσχατολογικῆς ἀντιλήψεως του*, μᾶς προσφέρει τὴν πλήρη εἰκόνα τῆς θεωρητικῆς ἀκινήσις του καὶ τῆς *ἰδεολογικῆς ἀδρανείας του*· οἱ ἄλλοι τρόποι ζωῆς εἶναι καταδικασμένοι καὶ ἀπόβλητοι, ἀντιδραστικοὶ καὶ ἀναχρονιστικοί²⁵.

Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν χρήσιμη διὰ τὴν προβληματικὴ μας ἀτραπὸ, διότι μᾶς προσφέρει πληρέστερη εἰκόνα τῆς διαρμολώσεως τοῦ ἥθους: «...ὅτι δύναται ποιεῖν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἥθος ἢ μουσικὴ παρασκευάζειν, εἰ δὲ τοῦτο δύναται ποιεῖν, δῆλον ὅτι προσακτέον καὶ παιδευτέρον ἐν αὐτῇ τοὺς νέους. ἔστι δὲ ἀρμόττουσα πρὸς τὴν φύσιν τὴν τηλικαύτην ἢ διδασκαλία τῆς μουσικῆς»²⁶. Δὲν διαφέρουν καὶ πολὺ εἰς τὴν ἐκκίνηση τῆς λογικῆς τους ὁ διδάσκαλος μὲ τὸν ἀτίθασσο μαθητὴ του, παρὰ μόνο εἰς τὴν ἀξιολόγησι τῆς ἐπιδράσεως τῶν ρυθμῶν τῆς μουσικῆς· ὁ Πλάτων ἐπέμεινε εἰς τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπ' τὴν πολιτεία του τῶν *διασταλτικῶν ρυθμῶν* τῆς μουσικῆς, ὡς «ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα» τὸν μηχανισμό ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας καὶ ἐπέβαλε αὐστηροὺς περιορισμοὺς εἰς τὴν *μουσικὴ παιδεία* τῶν *φυλάκων*· ὁ Ἀριστοτέλης καταγράφει συστηματικὰ τὶς ἐπιδράσεις ἐκάστου ρυθμοῦ, ἀλλὰ εἶναι ἐμφανέστατη ἡ προτίμησίς του πρὸς τοὺς «*ἐμμελῶς παίζοντας*». Ὁ Σταγειρίτης λέει ὅτι τὴν ποιότητα τοῦ ἥθους τῆς ψυχῆς τῶν νέων δύναται παρασκευάζειν ἢ μουσικὴ, ἐπομένως εἶναι ἐπιβεβλημένο εἰς αὐτὴν ἐκπαιδεύειν τοὺς νέους. Διότι ἀρμόζει εἰς τὴν φύσιν τῆς νεαρᾶς ἡλικίας ἢ διδασκαλία τῆς μουσικῆς· ὁ ἄνθρωπος διαμορφώνει τὸ ἥθος του εἰς τὴν νεαρὰν ἡλικίαν.

Ἡ διαφορὰ τῶν συμπερασμάτων τῶν δύο φιλοσόφων εἶναι σαφέστατη καὶ καθοριστικὴ· ὁ Πλάτων ἐπιβάλλει τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπ' τὴν πολιτεία του ὅσων ρυθμῶν διαμορφώνουν τὴν *ἐλευθερία* τῆς *γνώμης*, τὴν *ἰσηγορία* εἰς τὴν πράξι, κι ἐπομένως καὶ τὴν

²⁵ Αὐτόθι., σελ.33 καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», 28.

²⁶ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Η', κεφ. ε', παρ. 9-10, (1340β12-16), μετάφρασι δικῆ μου, καὶ «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 6.

δυνατότητα άνυπακοής τῶν φυλάκων εἰς τοὺς ἄρχοντας· ὁ Ἄριστοτέλης, ἀντιθέτως, θέτει ὡς ἀκρογωνιαίῳ λίθῳ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας τὸ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς» καὶ τὴν ἐμμέλεια γενικώτερα. Οἱ ἀναφορές μας εἰς τοὺς δύο φιλοσόφους εἶναι συνήθεις καὶ ἐκτεταμένες, ἀλλὰ καὶ εὐχάριστες, διότι μᾶς ἐπιτρέπουν τὴν ἀποκάλυψη τῶν πολλῶν πτυχῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ πολίτου, ὅπως καὶ τῆς ἐλευθέρας πρακτικῆς του εἰς τὴν ἄμεσον δημοκρατίαν· οἱ ἀλλαγές εἰς τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐκπτώση τοῦ πολίτου ἀπὸ ἐνεργὸν εἰς ἀπράγμονα, ἀχρεῖον καὶ κυνικὸν καθορίζει τὴν ἱστορικὴ του πορεία, τουλάχιστον στὸν δυτικὸ πολιτισμό, ὅπως τὸν γνωρίζουμε, καὶ τὸν διδαχθήκαμε, τοὺς τελευταίους αἰῶνες. Τὸ ἦθος ἀφορᾷ εὐθέως τὴν ψυχὴ, τὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου· ἡ τεχνολογία, ὁ τρόπος ζωῆς ἐκκινοῦν ἀπ' τὶς πολιτικὲς σχέσεις καὶ ἐντυπώνονται ἐμμέσως στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, μὲ κατάληξη τὴν ψυχὴ του. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο ἐπιδράσεων, ἡ πολιτικῶν ἀντιλήψεων καλύτερα, μᾶς ἐπιτρέπει τὴν εἰς βάθος ἀνάλυση τῶν διαφορῶν τῶν πολιτισμῶν· ὅταν ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος μεταφέρει εἰς τὴν Ἄγορὰ τὰς ἀποκτηθεῖσας εἰς τοὺς Αἴγυπτίους καὶ Βαβυλωνίους γνώσεις του, ἔχει πλήρη συνείδηση τῆς πολιτικῆς ἐπαναστάσεώς του²⁷, τῆς ὀριστικῆς ρήξεως μὲ τὴν ἱερατικὴ καὶ ἱεραρχικὴ γνώση τῶν πλέον προηγμένων πολιτισμῶν τῆς ἐποχῆς του· κι ὅταν ἀκούει τὴν σκωπτικὴ ἀπάντηση τῆς ἐμμελοῦς καὶ χαριέσσης θεραπαινίδος, τέρπεται ἀφάνταστα, παρὰ τὸ ἀτύχημά του, τὴν πτώση του στὸ βρώμικο λάκκο, διότι βλέπει ὅτι ἡ ἐπανάστασή του γίνεται κτῆμα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Ὁ Θαλῆς μεταφέρει τὰς γνώσεις του εἰς τὴν Ἄγορὰ καὶ τὰς καθιστᾷ κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, πολιτῶν, μετοίκων καὶ δούλων, διαφορετικὰ ἢ Θράττα θεραπεινίς, ὅσο ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα κι ἂν ἦταν, δὲν θὰ ἀποτολμοῦσε «ἀκοσκῶψαι» τὸν πρῶτο σοφὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν μεγαλύτερα πόλιν του· εἶχε τὴν ἄνεση τῆς παρεμβάσεως, δηλαδῆ, τῆς ἐπέτρεπε ἡ κοινωνία τὴν παρέμβασή της κι αὐτὴ τὴν ἀξιοποιοῦσε εἰς τὸ ἔπακρο, ὅπως καὶ οἱ Μιλήσιοι πολίτες. Ὁ σοφὸς μεταφέρει τὰς γνώσεις του εἰς τὴν ἀγορὰν κι ὅλοι οἱ μετέχοντες εἰς αὐτὴν ἀξιοποιοῦν τὴν εὐκαιρία, μετατρέπουν τὴν ἀγορὰν εἰς Ἄγορὰν²⁸, ἐπειδὴ τοὺς παρέχει τὴν ἄνεση ἢ κοινωνία· μὲ ἄλλα λόγια, δὲν εἶχε ἀποδεχθεῖ ποτὲ ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία, καὶ φυσικὰ οὐδεμία ἐλληνικὴ πολιτεία, τὴν ἱεραρχικὴ καὶ ἱερατικὴ διαφύλαξη τῆς γνώσεως. Ἡ γνώση ἦταν κτῆμα ὅλων.

²⁷ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 1 κ. ἐ.

²⁸ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», ἐκδόσεις, «Ὀδυσσεύς», Ἀθῆναι, 1982, σελ. 123, κ. ἐ.

Ἡ ἐπανάσταση ἦταν μεγάλη, διότι ἐπρόκειτο γιὰ τὴν *πρώτη ἀνταλλαγὴ γνώσεως* –καὶ ἴσως καὶ πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, ἐκτὸς ἐκείνης τοῦ Ἀναχάρσιος, ἢ ὁποῖα περιορίσθηκε σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο, ἂν καὶ συνέβη τὴν ἴδια ἐποχὴ περίπου- στὴν ἱστορία, ἀλλὰ ἐντελῶς *ιδιότυπη*, διότι οἱ ἀνταλλαγές ἐγένοντο σχεδὸν ἀποκλειστικὰ πρὸς τὴν μίαν πλευράν· οἱ Ἕλληνες ἐλάμβαναν ἀρκετὰς γνώσεις ἀπ’ τοὺς *πολιτισμοὺς* τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰς μετέφεραν εἰς τὴν χώρα τους, ἀλλὰ μόνο γνώσεις *τεχνικάς, ἀστρονομικάς, μουσικάς, τεχνικάς* καὶ *μαθηματικάς*, κι ὄχι ὡς τρόπος ζωῆς, ἀλλὰ τίποτε περισσότερο. Ὁ Θαλῆς ἀπ’ τοὺς πρώτους, ὁ *Πυθαγόρας* στὴ συνέχεια, μετέφεραν τὰς γνώσεις καὶ τὰς ἐφάρμοσαν εἰς τὰς πόλεις τους, ἀλλὰ εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ τὰς μετέτραψαν εἰς κτῆμα ὄλων τῶν κατοίκων τους, ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεώς τους καὶ τῆς πολιτικῆς τους θέσεως.

Ἡ ἴδια ἐπανάσταση γίνεται στὶς μέρες μας μὲ τὴν *ψηφιακὴ τεχνολογία*²⁹, ἢ ὁποῖα ἐξοστρακίζει τὸ *μυστικόν, ἐπιστημονικόν ἢ ἐπαγγελματικόν*· ἢ *γνώση* εἶναι *κοινὴ* εἰς ὅλους, κυκλοφορεῖ ἐλεύθερα εἰς τὴν Ἀγορὰν, διότι Ἀγορὰ στὴν ἐποχὴ μας εἶναι πρωτίστως τὸ *διαδίκτυο*, ἀλλὰ καὶ *ἀγορὰ* μαζί· πρόκειται γιὰ τὴν μετεξέλιξη τῆς παγκοσμιοποιήσεως. Μέσα ἀπ’ τὴν ἀνταλλαγὴ τῆς γνώσεως διευρύνεται ἡ *δημιουργικὴ* ἔκφραση ὄλων καὶ ἡ *δημιουργικότης* τῶν *ἐρευνητῶν*· ὅσο πληρέστερη καὶ πλουσιώτερη εἶναι ἡ ἀνταλλαγὴ, τόσο δημιουργικότερος γίνεται ὁ ἐρευνητής, κι ἀντιστρόφως· ὅσο πιὸ κλειστὴ καὶ πιὸ πιστὴ στὴ βιομηχανικὴ λογικὴ παραμένει ἢ ὁποῖα κοινωνία, τόσο ὀλιγώτερον δημιουργικοὶ εἶναι οἱ ἐρευνητές τῆς καὶ ὀλιγώτερο ἀνταγωνιστικὴ ἢ ἴδια. Εἶναι γνωστὰ τὰ ἀποτελέσματα, οἰκονομικὰ καὶ πολιτικά.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ ἀναδυόμενη νέα *πολιτιστικὴ σύνθεσις*, τὸ πῶς θὰ ἐμφανισθεῖ καὶ ποιά μορφή θὰ ἔχει; Θὰ παραμείνει κυρίαρχος ὁ *δυτικὸς πολιτισμὸς*, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὸν *ἐλληνικόν* μετὰ τὴν ἦττα τῶν *Ἑλλήνων* ἀπ’ τοὺς *Ῥωμαίους*, ἢ θὰ ἀναδυθεῖ ἕνας ἄλλος πολιτισμὸς μὲ τὴν σύνθεση καὶ τῶν παλαιῶν καὶ ζωντανῶν ἱστορικῶν πολιτισμῶν; Δύσκολη ἢ ἀπάντηση καὶ ἀκόμη δυσκολώτερη ἢ πρόβλεψη. Τὰ δεδομένα εἶναι ἀντιφατικὰ καὶ ἀνάμικτα· στὸ ἐπίπεδο τῆς *καθημερινότητος* κυριαρχεῖ ὁ *ἀμερικανικὸς πολιτισμὸς*, μὲ τὴν *βίαη μουσικὴ* καὶ τὴν καλλιέργεια τοῦ *χολλυγουντιανοῦ* τρόπου ζωῆς³⁰, ἂν καὶ ἡ *Ἀσία* βλέπει περισσότερο *ἰνδικόν* κινηματογράφον, καὶ ἡ κινηματογραφικὴ

²⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 46

³⁰ Αὐτόθι, «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν» καὶ «Ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι».

παραγωγή τῆς Κίνας δὲν εἶναι καθόλου ἀπομίμηση τῆς ἀμερικανικῆς· μᾶλλον τὸ ἀντίθετο. Ἡ Δύση, ἐπίσης, ἀρχίζει θαυμάζειν τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῆς Ἀνατολῆς.

Σὲ ἀκαδημαϊκὸ ἐπίπεδο οἱ διαφορὲς εἶναι ἐμφανέστερες· οἱ δύο μεγαλύτεροι καὶ μὲ μακρότερη ἱστορία ἀναδυόμενοι λαοί, καὶ μαζί τους καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἐπιμένουν στὸ διάλογο μεταξὺ τῶν ζωντανῶν παλαιῶν πολιτισμῶν. Ἀναγνωρίζουν τὴν συνεισφορὰ τῶν νεωτέρων πολιτισμῶν, ἀλλὰ μόνο καὶ μόνο στὰ πλαίσια τῆς ἱστορικῆς τους παρουσίας καὶ προσφορᾶς τους· θεωροῦν, ἐμμέσως πλὴν σαφῶς, ὡς ἀναχρονιστικὴ τὴν ἐσχατολογικὴ τὴν ἀντίληψη τῆς δυτικῆς κοινωνίας, ὡς ἀνωτάτου σταδίου τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀναγνωρίζουν ὡς ἄξιο διαλόγου, καὶ δημιουργικῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μόνο σχεδὸν τὸν ἑλληνικὸ ἀπ' τοὺς δυτικούς· θεωροῦν, δηλαδή, ὡς πρωταρχικὸ στοιχεῖο τροχοπέδης τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν θρησκευτικὴ, ἰδεολογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια του. Ἡ ἀνάμιξη τῶν δύο μορφῶν πολιτισμῶν, τοῦ **δυτικοῦ**, βιομηχανικοῦ καὶ τῶν παλαιῶν ἱστορικῶν καὶ ζωντανῶν, δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκόλη, ἀλλὰ ἡ ἱστορία θὰ δείξει. Τὶς πρῶτες διερευνήσεις ἐπιχειροῦμε ὡς ἀπλῆ συνεισφορὰ στὸ διάλογο τῶν πολιτισμῶν, ἴσως καὶ μὲ τὴν ἄνεση τῆς διορατικῆς διερευνήσεως τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως, λόγω τῆς ἐπιβιώσεώς της εἰς τὴν χώρα μας καὶ περισσότερο εἰς ὅσους βίωσαν ἀπ' τὴν παιδικὴ τους ἡλικία τὴν δημοτικὴ ἢ δημῶδη παράδοση ἢ τὴν μουσάν, ἢ τὸ ἐνύπτιον κατὰ τὸν Σωκράτη.

«Μετὰ χαρίτων...»

Όταν ὁ Περικλῆς εἰς τὸν Ἐπιτάφιόν του, τὸ ἐγκώμιον τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, τῆς ἐμμελείας, ἀναφέρεται εἰς τὴν καθημερινότητα τῶν συμπολιτῶν του εἶναι ἀκριβῆς καὶ πληρέστατος· οἱ Ἀθηναῖοι ἐχαίροντο τὴν ζωὴ των εἰς ὅλας τὰς ἐκφράσεις της κι εἶχαν ὅλοι τους σχεδὸν αἰσθητὴ τὴν παρουσία τους: «Ξυνελών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι καὶ καθ' ἕκαστον δοκεῖν ἂν μοι τὸν αὐτὸν ἄνδρα παρ' ἡμῖν ἐπὶ πλεῖστα ἂν εἶδη καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστ' ἂν εὐτραπέλως τὸ σῶμα παρέχεσθαι»³¹. Στὸ τελευταῖο του κεφάλαιο τῆς εἰσαγωγῆς βρίσκεται ὁ μέγας πολιτικὸς κι ἀνακεφαλαιώνει μὲ τὴν ἀναφορά του εἰς τὴν παρουσία τῆς πόλεως εἰς τὴν παιδευσιν τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὸν πολιτισμὸν, θὰ λέγαμε σήμερα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς τῶν συμπολιτῶν του: ὀλοκληρώνων λοιπὸν λέγω ὅτι ἡ πόλις μας ἀποτελεῖ τὸ ἐκπαιδευτήριον ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ καθένας μας κατὰ τὴν ἄποψή μου, ὡς ἄτομο προσωπικὰ σὲ πάρα πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐπιδίδεται καὶ μὲ περίσσεια χάρη καὶ πνευματικὴ καὶ σωματικὴ ἁρμονία. Τὸ εὐτραπέλως χρησιμοποιοῦ ὁ πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος μαζί, τὸ ἐπίθετο εὐτράπελος καὶ ὁ Σταγειρίτης, ὅταν προσδιορίζει τοὺς παράγοντας διαμορφώσεως τοῦ ἥθους: «οἱ δ' ἐμμελῶς παίζοντες εὐτράπελοι προσαγορεύονται, οἷον εὐτροποὶ· τοῦ γὰρ ἥθους αἱ τοιαῦται δοκοῦσι κινήσεις εἶναι, ὥσπερ δὲ τὰ σώματα ἐκ τῶν κινήσεων κρίνεται, οὕτω καὶ τὰ ἥθη»³². ὅλη τους ἡ κίνηση, τὸ βᾶδισμά τους ἀκόμη, εἶχε ρυθμὸ ἐμμελῆ καὶ τὴν ἁρμονία τῆς παιδιᾶς, καὶ δι' αὐτὸ ἀπεκαλοῦντο εὐτράπελοι, δηλαδὴ εὐτροποὶ· διότι πιστεύεται ὅτι οἱ κινήσεις αὐτὲς ἐκπηγάζουν ἀπ' τὸ ἥθος τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καὶ τὰ σώματα κρίνονται ἀπ' τὴν κινήσεις, ἔτσι συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἥθη. Ἡ ταύτισις εἶναι ἀπόλυτη σχεδόν· ἕκατὸ ἔτη μετὰ ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιγράφει τὸν Περικλῆ...

Εἰς τὸ ἐνδιάμεσο ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει ὡς κύριον προσὸν τῆς Θράττης θεραπαινίδος τὴν ἐμμελεία της καὶ τὴν χάρη της, ἀναπόσπαστα συνδεδεμένη μὲ τὴν πρώτη, ἀλλὰ καὶ ὁ Κομφούκιος διδάσκει ὡς βασικὴ ἀρετὴ τὴν ἀποδοχὴ τῆς μουσικῆς ἁρμονίας, «ὁ ἄνθρωπος ἐρεθίζεται ἀπ' τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὠδῶν, ἀπορροφᾶται ἀπ' τὴν πρακτικὴν τῆς τελετουργίας καὶ εὐφραίνεται ἀπ' τὴν ἁρμονία τῆς μουσικῆς», ὅπως καὶ ἡ Ἰνδικὴ φιλοσοφία. Ὅπως ὁ Πλάτων, μὲ τὴν ἀναφορὰν του εἰς τὸν Δάμωνα καὶ τὴν ἐμμελῆ καὶ χαρίεσσα θεραπαινίδα, αἶρει τὴν ἐξαρτήσεως του ἀπ' τὴν ἀρχὴν του, περὶ ἀποκλεισμοῦ ἀπ' τὴν πολιτεία του ὅσων ρυθμῶν εἶναι αἴτιοι

³¹ Θουκυδίδου, «Ἱστορία», Βιβλ. Β', κεφ. μα', παρ. 1, μετάφραση δική μου.

³² Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τῆς μουσικῆς εἰς τὴν γραμματικὴν», σελ. 6, κ. ἐ., «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 1, κ. ἐ. καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 20.

«άνελευθερίας και ὕβρεως», εἰς τὸν ἴδιο βαθμὸν καὶ ἡ κινεζικὴ φιλοσοφία ἀντισταθμίζει τὶς ὅποιες ἐξαρτήσεις τῆς στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν πολιτῶν μὲ τὴν ἀπουσία ναοῦ ἀπ’ τὴν Οὐρανία πόλιν.

Τὸ πρόβλημα ἐστιάζεται εἰς τὸν βαθμὸν ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπ’ τὴν οἰανδήποτε ἀνωτέραν ἀρχήν, Θεόν, ἐπιστήμην ἢ ἰδεολογίαν, στὴ δυτικὴ κοινωνία³³. οἱ δύο προηγούμενοι αἰῶνες ἔχουν ἀποδείξει ὅτι τὰ ἰδεολογικὰ δεσμὰ εἶναι πολλὰς φορὰς τρισευρότερα ἀπ’ τὰ θρησκευτικὰ· τὴν πίστην στὴν αἰώνια σωτηρία, στὴν ἄλλη ζωὴ τῆς ὅποιας μορφῆς, τὴν διαδέχεται ἡ πιὸ ἀκλόνητη πίστη τῆς ἱεραῶν ἀποστολῆς γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸν καὶ ἐκδημοκρατισμὸν τῶν ἄλλων λαῶν, ὅπως συμβαίνει στὸ Ἰράκ καὶ στὸ Αἰφγανιστάν, στὴ Γεωργία καὶ στὴν Οὐκρανία στὶς μέρες μας. Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ ἀποκαθάρσις τῆς παγκοσμιοποιήσεως ἀπ’ τὶς ἐντεταλμένες κοσμοθεωρίες ἢ ἰδεολογίες τῶν Φουκογιάμα καὶ Χάντιγκτον³⁴ ὁδηγοῦν τὴν ἀνθρωπότητα τουλάχιστον εἰς ἄλλη πολιτικὴ δυναμικὴ καὶ μεγάλο μέρος τῶν Δυτικῶν, κυρίως τῶν Εὐρωπαϊκῶν τῆς Εὐρωζώνης, εἰς δημιουργικὸν καὶ ἐποικοδομητικὸν διάλογον μὲ τοὺς ἀναδυομένους, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἱστορικὰς τοὺς ρίζας· δεύτερος παράγων εἶναι ἡ ἐνσωμάτωσις τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ὡς καθοριστικοῦ συστατικοῦ εἰς τὴν καθημερινότητα τῶν κοινωνιῶν τῶν ἀναδυομένων χωρῶν, λόγῳ καὶ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας.

Ἡ καλλιέργεια τῆς ἱεραρχικῆς καὶ ἱερατικῆς κοινωνίας ἔχει τὴν προέκτασίν της στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ καὶ ἀκόμη περισσότερο στὴν ἐποχὴ τῆς δυτικῆς ἀντιλήψεως τῆς παγκοσμιοποιήσεως· οἱ ἔρευνοι τῆς κυβερνητικῆς, μὲ ἐκκίνησίν τοὺς τὸ Δεύτερον Παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὴν ἀνάγκην ἐπιλύσεως τοῦ οἰκονομετρικοῦ μοντέλου, τὴν ἀριστοποίησιν, μὲ τὶς ἐργασίας τῶν Nobert Werner καὶ John von Neumann καὶ τὴν ἐπίλυσιν τῆς μεθόδου Simplex, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐργασίας ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Gregory Bateson καὶ ἀργότερα τοῦ Νικολάου Νεγρεπόντη τὶς μεταπολεμικὰς δεκαετίες, ὁδήγησαν στὴν ἀπόλυτη πεποίθησιν, μετὰ καὶ τὰ σεμινάρια τοῦ Ναμουρ καὶ τοῦ Πάλμο Ἄτο, ὅτι εἶναι εὐκόλῃ ἡ τεχνητὴ νόση -ἀκόμη καὶ ἡ τεχνητὴ ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου-, καὶ ἐκτότε ἦσαν καθοδηγουμένη καὶ ἄνωθεν χρηματοδοτούμενη ἀπ’ τὴν CIA ἢ προσπάθεια ἐπηρεασμοῦ τῶν λαῶν, καὶ ἀκόμη περισσότερο τῶν νέων. Ὁ ψυχεδελισμὸς, ἡ μουσικὴ ρόκ, ἡ διάδοσις τοῦ LSD, τὸ κίνημα τῶν Χίππυς καὶ τῶν ἀνατολικῶν θρησκείων, ζέν καὶ

³³ Αὐτόθι, «Ἄπ’ τὴ μουσικὴν στὴ γραμματικὴ», σελ. 24, 32, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 4, 10, 16, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 29, 45 καὶ «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», σελ. 1, 13, 43 καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ. ἀ. σελ. 181, 209.

³⁴ Αὐτόθι, σελ. 5.

βουδισμού, ήταν απόλυτως ελεγχόμενα³⁵. από τότε όλο και περισσότεροι πιστεύουν στην άμεση και στενή παρέμβαση των *μουσικῶν ὑπηρεσιῶν*, ἐνῶ ἀκόμη καὶ ὁ *Μωχάμετ Ἄλυ*, ὁ *Κάσιους Κλαίη*, ἔχει δηλώσει ὅτι τὸ κίνημα γιὰ τὴν *χειραφέτηση τῶν μαύρων* στὴν *Ἀμερική*, ὅπως καὶ τὸ *ἀριστερὸ παγκοσμίως* μὲ τὶς διάφορες διακλαδώσεις του, ἦταν σχεδὸν πλήρως διαβρωμένο. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει αὐτὴ τὴν στιγμή ὁ βαθμὸς ἐλέγχου, ἀλλὰ μόνο ἡ ὑπογράμμιση τοῦ φαινομένου, ἂν καὶ ὅταν ἐγράφη ἢ ἀνάλυση, «*Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν*» δὲν εἴχαμε τὴν μετέπειτα προσφερθεῖσα ἄριστη ἐνημέρωση τῆς *Γαλλοκαναδῆς* καθηγητρίας *Céline Lafontaine*. Πολλὰ ἐρμηνεύονται ἀπὸ ὅσα συνέβησαν καὶ συμβαίνουν στὴ χώρα μας τὶς τελευταῖες δεκαετίες, κι ἀκόμη περισσότερο τὴν τελευταία διετία, μὲ τὰ ὑποτιθέμενα κινήματα τῆς νεολαίας, τὴν πλημμυρίδα τῆς ἀριστερῆς φιλολογίας καὶ παραφιλολογίας, τοὺς βανδαλισμοὺς τῶν εἰσαχθέντων μισθοφόρων καὶ ἄλλα πολλά, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ἄλλου παπαεαγγέλιο...

³⁵ Céline Lafontaine, «L' empire cybernétique, des machines à penser à la pensée machine », Seuil, Paris, 2004, σελ. 126, 183-5.

Ἡ ἀναφορὰ στὶς μεθοδεύσεις τῶν *ἀμερικανικῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν* γίνεται δι' ἓναν καὶ μόνον λόγον, τοῦ καταδειῖξαι τὴν ἄνωθεν ἐπιβολὴν ἀκόμη καὶ εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν κοινωνικῶν σχέσεων· ἀπ' τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀντιγράφουν τὴν *πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος, μὲ μία καθοριστικὴ διαφορὰ: ὁ *Σωκράτης* παραμένει πιστὸς εἰς τό, «*ὡς φησί τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι*», καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν μουσικὴν ἀντίληψη τοῦ Ἀθηναίου μουσικοῦ, φιλοσόφου καὶ ἐνεργοῦ πολίτου τῆς *ἀμέσου δημοκρατίας*, κι ὁ Πλάτων τὸ καταγράφει. Οἱ *ἐρευνητὲς καὶ καθηγητὲς* τῶν *ἀμερικανικῶν ἐργαστηρίων* παραμένουν κλειστοὶ στὶς αἴθουσές τους κι ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἀγορὰν, ἐὰν ἐμφανίζονται ποτέ, ὡς οἱ σοφοὶ καὶ παντογνώστες, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ *αἰγυπτιακὸ ἱερατεῖο*· ἡ διαφορὰ τους μὲ τὸν *Θαλῆ*, τὸν *Δάμωνα* καὶ τὸν *Σωκράτη* εἶναι τεραστία, χάος ἀπροσμέτρητο. Ἡ *λογοδοσία* ἦταν *ἄμεση* καὶ *συνεχῆς* εἰς τοὺς Ἕλληνας σοφοὺς καὶ πολιτικούς· ἡ ὑποταγὴ στὴν ἱεραρχικὴ καὶ ἱερατικὴ δομὴ βιομηχανικὴ κοινωνία εἶναι *ὀλοκληρωτικὴ* στοὺς *ἐγκεφάλους* τῆς ἐποχῆς μας· ἀπ' τὰ ἀπόκρυφα τοῦ ἱερατείου ἐπιχειροῦν τὴν καθοδήγησιν τῆς παγκοσμίου κοινωνίας κι ἀγνοοῦν προκλητικὰ τὴν καθημερινότητα τῆς χώρας τους καὶ τῆς διεθνοῦς σκηνῆς τῆς σήμερον, μὲ τὴν πλήρη ἐνοποίησίν τους. Οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν συνάντησε ποτὲ *θεραπαινίδα* στὸ δρόμο του κι ἂν τὴν συνάντησε δὲν τὴν χαρακτήρισε «*ἐμμελῆ καὶ χαρίεσσα*», μετὰ τὴν *σκωπτικὴ εἰρωνεία* τῆς, οὔτε ἀπεδέχθη τὸν *ξυλοδαρμὸ* τῆς *Ξανθίππης*, ἔστω κι ἂν χῶρισε πολλὰς φορές, ἴσως ἐπειδὴ ἡ γυναῖκα στὴν Ἀμερικὴ ἔχει, ὑποτίθεται, ὑπερπλήρη δικαιώματα...

Στὴν πραγματικότητα οἱ ἐρευνητὲς ἐφαρμόζουν τὴν *μουσικὴ* ὡς ὄργανο τῆς ἄνωθεν πολιτικῆς ἐντολῆς, τῶν *δεσμῶν τους*, καὶ δὲν τὴν θεωροῦν ὡς ἔκφραση τῆς *ἐπινεύσεως* τῶν *μουσῶν*· ἡ ἀδυναμία τους αὐτὴ τοὺς δεσμεύει εἰς τὴν κατανόησιν τῶν βαθυτέρων διαστάσεων τῆς *ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως*. Ὑπηρετοῦν τέλεια τὸ σύστημα ἐξουσίας καὶ πολὺ δύσκολα σκέπτονται καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἀποδέχονται τὴν ὅποια *ἀμφισβήτησή του* σὲ *πολιτικὸ* ἐπίπεδο· ἀπολαμβάνουν τὰ ὑλικά καὶ πολιτικὰ ὀφέλη τους καὶ διὰ τοῦτο ἴσως δὲν διανοοῦνται ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα συστήματα ἀξιών πέραν τοῦ *βιομηχανικοῦ*, τοῦ *δυτικοῦ*, διότι αὐτὸ θὰ ἦταν *ἱεροσυλία*, οὔτε φυσικὰ ἀσκοῦν κριτικὴ στὸν τρόπο ἐφαρμογῆς τῶν *ἐφευρέσεών τους*, ἐκτὸς κάποιων *ἐξαιρέσεων* ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὸν κανόνα· πιστεύουν ἀκράδαντα ὅτι βρίσκονται στὴν κορυφὴ τῆς πυραμίδος τῆς ἀνωτέρας φάσεως τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἡ μετατόπισιν τοῦ κέντρου τῆς *προηγμένης τεχνολογίας*

στην *Ασία* και ή σκληρή *οικονομική κρίση* δέν τους έχει επηρεάσει άρκετά άκόμη, τουλάχιστον έτσι πιστεύουν στον άγγλοσαξωνικό κόσμο, ένώ στην *Εύρώπη* έξαπλώνεται όλο και εύρύτερα ή προβληματική ότι βρισκόμαστε στο τέλος του *δυτικοϋ άνθρώπου*, του *Εύρωπαίου* τής νεωτέρας έποχής· ή αίτία άνάγεται στις άπαρχές τής προτεσταντικής ήθικής και του καλβινιστικού πνεύματος, στην έσχατολογική τους αντίληψη.

Ή αξιολόγησή τους μάς όδηγεϊ στην σύγκριση με τον Πλάτωνα· τήν διαμόρφωση του ήθους τών άνθρώπων έπιχειροϋν άμφοτέροι, άλλά με μία διαφορά: ό *Έλλην φιλόσοφος* ζοϋσε στην έποχή του *προφορικοϋ λόγου*, με τον ίδιο άπ' τους πρώτους έκπροσώπους του *γραπτοϋ πολιτισμοϋ*, άλλά και τής *έμμελείας*, έξ οϋ και οί άναφορές του εις τον *Δάμωνα*, ως ένδειξη άναγνωρίσεως τής τών *μουσών έπινεύσεως*. Οί έρευνητές τής ψηφιακής τεχνικής πιστεύουν ότι αύτοί διαμορφώνουν τās *τύχας* του *κόσμου* και αίσθάνονται υπεύθυνοι μόνο άπέναντι στους *Κυρίους τους*, τους *πολιτικούς δεσπότας* και τους *ίδεολογικούς έπικυριάρχους* τής έποχής τους, ότι βρίσκονται στην *κορυφή* τής *πυραμίδος* κι έλάχιστα ένδιαφέρονται για τις πολιτικές προεκτάσεις τής *δημιουργικής τους* παραγωγής στη *βάση της*, δέν είναι *πολίτες* κατά την αντίληψη τής *έλευθέρας πολιτικής πρακτικής*· ή *μουσική* θεωρείται όργανο έλέγχου και πολιτικής *καθοδηγήσεως* τών *μαζών* κι όχι ή πηγή και τής δικής τους δημιουργικότητας, έστω και μόνο άπό πλευράς τεχνολογικής, διότι ή *πολιτική έκφραση* τής δημιουργικότητός τους λείπει άπ' τήν ζωή τους. Στην πράξη συνεχίζουν την αντίληψη τής *άπολαύσεως* τής *μουσικής*, όπως ίσχυε τους προηγούμενους αίώνες τής νεωτέρας έποχής, άλλά χωρίς τήν αύθόρμητη και έκρηκτική πολλές φορές έκφρασή της στην γνωστή ως *κλασική μουσική*· είναι σχεδόν όλοι οί ρυθμοί τής *ροκ μουσικής* προκατασκευασμένοι στα έργαστήρια και έπί τή βάσει τών ρητών και αύστηρών *έντολών* τής πολιτικής ήγεσίας, ως συνεχείας του *παντοδυνάμου* και *πανεπόπτου Θεοϋ*· δηλαδή, έπλαθαν τους *ρυθμούς* άναλόγως προς τον βαθμό επηρεασμοϋ του *ήθους* τών *νέων* κι έστησαν τις *σκηνές βίας* και *καταστροφών* μετά άπό πολλές συναυλίες παγκοσμίως. Ό Πλάτων επέλεγε μεταξύ τών γνωστών τρόπων τής μουσικής και με έμφυτο τον φόβο τών *Μουσών* και του μουσηγέτου *Άπόλλωνος* πρότεινε όποιοις θεωροϋσε καταλλήλους δια τους φύλακάς του.

Ή διαφορά έγκειται, όπως είπαμε, στο: οί πολίτες ζοϋσαν σε έποχή *προφορικοϋ λόγου* και γνώριζαν άριστα τήν άμεση άλληλεξάρτηση τών *τρόπων* τής *μουσικής* και του *ήθους* τών *άνθρώπων*· γνωρίζει

ὁ φιλόσοφος ὅτι ἀπευθύνεται εἰς πολίτας κι ὄχι εἰς ὄπαδους ἢ ὑποτακτικούς, ὅπως οἱ ἐρευνητές, ἐπομένως ὑφίσταται τὴν κριτικὴ τους. Σαφέστατο εἶναι αὐτὸ ἀπ’ τὶς ἀναφορὲς τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Δάμωνα εἰς τὴν «Πολιτείαν», ἐνῶ ἀπουσιάζει παντελῶς εἰς τοὺς «Νόμους», ἀλλὰ μὲ παραπλήσια πρὸς τὸν μουσικὸ διατύπωση γιὰ τὴν σημασία τῶν μουσικῶν τρόπων, «δεδοχθῶ μὲν δὴ, φαμέν, τὸ ἄτοπον τοῦτο, νόμους τὰς ὡδὰς ἡμῖν γεγονέναι»³⁶. Ἴσως ἐπειδὴ δὲν περιλαμβάνεται ὁ Σωκράτης εἰς τοὺς συνομιλιτὰς τοῦ διαλόγου, ἴσως ἐπειδὴ εἶναι ἀπ’ τὰ τελευταῖα γεροντικὰ ἔργα του, ἴσως δι’ ἄλλους λόγους, ἐπειδὴ ἦταν ἐμφανέστατη ἡ παρακμὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, μὲ τὴν κατάτμηση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τὴν σταδιακὴ ἀπώλεια τῆς αἰσθήσεως τῆς ἐνιαίας πολιτικῆς εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς³⁷. Πάντως ἡ διατύπωση εἶναι σαφέστατη, δεχθῆκαμε τώρα λοιπόν, λέμε, αὐτὸ τὸ ἄτοπο, θεσπίσαμε ὡς συντακτικούς νόμους τοὺς μουσικούς ρυθμούς· τὸ δεχθῆκαμε ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες, ἡ κοινωνία μας ἀπ’ τὶς πρῶτες τῆς στιγμῆς, ὡς δημοκρατικὴ ἀπόφαση, ἀλλὰ καὶ ἐπίνευση τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ μουσηγέτου Ἀπόλλωνος. Ἡ διαφορὰ μὲ τὴν παραγωγή στὸ ἐργαστήριό τῆς ροκ μουσικῆς καὶ τὴν διοχέτευσή της μετὰ τὴν κατανάλωση εἶναι ἀγεφύρωτη· ἡ ἄνωθεν ἐντολὴ δεσπάζει καὶ ἐπιβάλλει τοὺς ὄρους καὶ τὰς συνθήκας, ἐνῶ ὁ ἐρευνητὴς ἀποχωρεῖ ἀπ’ τὴν σκηνὴ καὶ παραμένει στὸ περιθώριο τιμῶμενος καὶ ἀμοιβώμενος καταλλήλως. Ἡ ἱερατικὴ καὶ ἱεραρχικὴ δομὴ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας ἐπιβεβαιώνεται πληρέστατα καὶ χωρὶς οὐδεμίαν ἄλλη ἀπόδειξη· προέκτασή της ἀποτελεῖ ἡ ἀποσπασματικὴ καὶ περιστασιακὴ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος³⁸, δηλαδὴ ἡ ἀδυναμία τῆς ἐνσωματώσεως τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως στὴ βιομηχανικὴ κοινωνία, ὡς συστατικὸ στοιχεῖο ριζικῶν ἀλλαγῶν στὴ δομὴ της, καθὼς ἡ τελευταία παραμένει συστατικὴ στὸ ἦθος της καὶ μονοσήμαντη στὴ λογικὴ της.

³⁶ Πλάτωνος, *Νόμοι*, 799ε, μετάφραση δική μου.

³⁷ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», ἐκδόσεις «Φιλόμυθος», Ἀθῆναι, 1993, σελ. 179, κ. ἐ., καὶ ὁ. ἀ., σελ. 14.

³⁸ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 38 καὶ «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 46.

Οἱ παλινωδίες τοῦ Πλάτωνος, ἀπ' τὴν ὀλοκληρωτικὴ ὀργάνωση τῆς πολιτείας του, μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ποιητῶν, Ὁμήρου καὶ τῶν ἑλληνικῶν μύθων γιὰ τοὺς ἔρωτες τῶν θεῶν, «ἼΗρας δὲ δεσμοὺς ὑπὸ υἱέος καὶ Ἡφαίστου ρίψεις ὑπὸ πατρός, μέλλοντος τῆ μητρὶ τυπτομένη ἀμυνεῖν, καὶ θεομαχίας ὅσας Ὁμηρος πεποίηκεν οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὗτ' ἐν ὑπονοίαις πειοημένας οὔτε ἄνευ ὑπονοιῶν»³⁹, ἕως τὴν ἀναγνώριση τοῦ Δάμωνος, ἐκπηγάξει τουλάχιστον ἀπ' τὸν φόβο τῶν κατηγοριῶν ἐναντίον του, ὅταν εἶχε ἤδη δραπετεύσει ἀπ' τὴν πόλη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτους· φοβόταν μᾶλλον ὅτι πολὺ εὐκόλα θὰ χαρακτηριζόταν βάρβαρος, διότι ἐτίθετο ἐκτὸς τῆς τῶν Ἑλλήνων παιδεύσεως, ὅπως τόσο χαρακτηριστικὰ κατηγορεῖ ὁ Σωκράτης τὸν Στρεψιάδη, «ἄνθρωπος ἀμαθὴς οὐτοσὶ καὶ βάρβαρος»⁴⁰, εἰς τὰς «Νεφέλας», ἐνῶ εἶχε εἰς βάρος του καὶ τὴν προἰστορία του μὲ τοὺς τυράννους τῶν Συρακουσῶν. Ὑποχωρεῖ ὁ φιλόσοφος καὶ χαρακτηρίζει ἄτοπο πρᾶγμα, τὴν ἀποδοχὴ τῶν μουσικῶν τρόπων ὡς κύρια ἔμπνευση καὶ πηγὴ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν· ἐλπίζει, καὶ τὸ ἐπέτυχε σὲ μεγάλο βαθμὸ, ὅτι ἡ κριτικὴ ἐναντίον του δὲ θὰ ἦταν τόσο σκληρὴ· δὲν χαρακτηρίσθηκε «βάρβαρος», ὅπως ὁ ἄτυχος Στρεψιάδης. Εἶναι σαφὴς εἰς τὴν «Πολιτείαν» του, τὸ δέσιμο τῆς ἼΗρας ἀπ' τὸν υἱὸ τῆς Ἡφαίστο καὶ οἱ ρίψεις αὐτοῦ ἀπ' τὸν πατέρα του, ἐπειδὴ προσπαθοῦσε νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν τυπτομένη μητέρα του, καὶ οἱ θεομαχίες, ὅσες φτιάχνει ὁ Ὁμηρος, δὲν γίνονται δεκτὲς στὴν πόλη, οὔτε μὲ μορφὴ ἀλληγοριῶν οὔτε καὶ ζωντανές, χωρὶς ἀλληγορίες.

Ἐὰν οἱ διαφορὲς μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Δάμωνος εἶναι τόσο μεγάλες, τότε οἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ πλέον μακροβίου πανεπιστημιακοῦ ἰδρύματος στὴν ἱστορία, καὶ τῶν συνεχιστῶν του, γνωστῶν ὡς νεοπλατωνικῶν, ἑπτὰ αἰῶνες μετὰ, πολὺ δύσκολα γεφυρώνονται· ἡ διεξοδικὴ ἐξέταση ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ πονήματος, ἀλλὰ ἡ ὑπόμνησή τους ἔχει ἐνδιαφέρον δι' ἓναν καὶ μόνον λόγον: ἡ δυτικὴ φιλοσοφία καὶ λογικὴ ἔχουν θεμελιωθεῖ στὴν νεοπλατωνικὴ σχολή, καὶ χωρὶς τὶς ἐπισημάνσεις τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν κλασικῶν φιλοσόφων καὶ τῶν δικῶν τῆς⁴¹· ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος μελέτησε τὴν νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ πρόχειρες μεταφράσεις, δηλαδὴ πανεπιστημιακὲς σημειώσεις

³⁹ Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Β', κεφ. ιζ', 378δ, μετάφραση δική μου, καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», ὁ. ἀ. σελ. 217, κ. ἐ. καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος».

⁴⁰ Αὐτόθι, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 3 κ. ἐ.

⁴¹ Αὐτόθι, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 19, 22, 25.

δικές μας, χωρίς τὴν δυνατότητα διεισδύσεως εἰς βάθος, ἀφοῦ δὲν γνῶριζε τὴν ἑλληνική, δηλαδὴ τὶς πτυχές της, κι ἀκόμη καὶ τὴν *Βίβλο* τὴν μελέτησε ἀπ' τὴν μετάφραση τοῦ Ἀγίου Ἱερωνύμου.

Ἡ «μετὰ χαρίτων» ζωὴ δὲν ἦταν ὄχι μόνο εὐκόλη, ἀλλὰ οὔτε κὰν στὴ φαντασία δυνατὴ, καὶ πολὺ περισσότερο τὸ «ἐμμελῶς παίζειν», διότι εἶχε διασπασθεῖ ἡ ἐνότης τοῦ μέλους μετὰ τοῦ λόγου, τῆς ἀρμονίας καὶ τοῦ ρυθμοῦ· ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς προσεγγίζει καλύτερα τὸν ἐλεύθερο πολίτη παρὰ οἱ νεοπλατωνικοὶ φιλοσόφοι, ἐνῶ ἡ ταύτισις λόγου καὶ πράξεως εἶχε ἀπομείνει ἀπόμακρη ἀνάμνηση, «ὡς ἐμπύρευμά τι σμικρόν»⁴². ὁ λόγος ἀπεσπάρθη ἀπ' τὸ μέλος, τὴν ἀρμονία καὶ τὸν ρυθμὸν καὶ κατέστη ὁ γραπτὸς λόγος τῆς γραμματικῆς, μὲ τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν ἀττικὴν διάλεκτον, ὡς μέσο κατακτήσεως τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ἀλλὰ μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑπερύψωσίν του εἰς Ὁρθὸν λόγον, ἢ Λόγον τοῦ Θεοῦ. Γνωστὰ αὐτὰ κι ἀπ' τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς».

Ἡ ἀνασύνδεση τῆς ἀπωλεσθείσης ἐνότητος, πολιτικῆς, πολιτιστικῆς, παραγωγικῆς καὶ καθημερινῆς ζωῆς⁴³, εἶναι τὸ ζητούμενο εἰς τὴν ἐποχὴ μας, ὄχι μόνο ὡς ἀναζήτησις τῆς ἐμμελείας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀναγκαίαις καὶ ἰκανῆς συνθήκης διὰ τὴν καλυτέραν κατανόησιν τοῦ διαλόγου τῶν πολιτισμῶν καὶ τὴν ἐλεύθερη καὶ δημιουργικὴ ἀξιοποίηση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας· οἱ δουλεῖες τῆς μεταφορᾶς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας μέσα ἀπ' τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο καὶ τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ ἔπλασαν τὴν βιβλικὴν παράδοσιν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, σχεδὸν πλήρως ἀποκεκομμένης ἀπ' τὴν κλασικὴν, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐντελῶς διαφόρους δρόμους ἀπ' τὴν εὐαγγελικὴ τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Οἱ δύο δρόμοι αἰσθάνθησαν τὴν διαφορὰ τους ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρλομάγνου καὶ χώρισαν ὀριστικὰ μετὰ τὸ σχίσμα καὶ τὶς Σταυροφορίες· οἱ προσπάθειες γεφυρώσεώς του κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν δὲν ἔφεραν ἀποτέλεσμα διὰ πολλοὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποτυχία τους ὁδήγησε στὴν ἐπικράτησιν τῆς μονοσημάντου λογικῆς τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας.

⁴² Αὐτόθι, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 38, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 12-13.

⁴³ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ. ἀ., σελ., 179 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 22.

«Παραφυλάττεσθαι τὸ ἁμαρτάνειν»

Ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς συνεχοῦς παραδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς προφορᾶς τῆς καὶ τῆς γραφῆς τῆς, εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔκτου καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδο, ἀπ' τὰ μαθήματα τοῦ *Γεωργίου τοῦ Χοιροβοσκοῦ*, διακόνου καὶ *οἴκουμενικοῦ διδασκάλου* τοῦ ἐν *Κωνσταντινουπόλει Πανδιδακτηρίου*, ἐνισχύει τὴν ἄποψη τῆς ζωντανῆς ἑλληνικῆς, ἀκόμη καὶ στὶς πιὸ σκοτεινὲς περιόδους τοῦ *Μεσαίωνος*. τὰ διασωθέντα χειρόγραφα εἶναι σημειώσεις τῶν μαθητῶν του, κατὰ τὰς παραδόσεις του εἰς τὸ Πανδιδακτήριον, δηλαδὴ εἰς τὸ *Πανεπιστήμιον* τῆς *βασιλευούσης*, ἐνῶ ἀκόμη ὑπῆρχαν καὶ οἱ μεγάλες «πανεπιστημιακὲς» σχολῆς εἰς τὴν *Ἀλεξάνδρειαν* καὶ τὴν *Ἀντιόχειαν*, ἀλλὰ καὶ οἱ μικρότερες, εἰς *Βηρυτόν*. *Γάζαν*, *Ἔφεσον*, *Νικομήδειαν*, *Καϊσάρειαν Καπαδοκίας*, *Σμύρνην*, *Θεσσαλονίκην* καὶ ἄλλες. τὰ σχόλιά του ἀφοροῦν τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς τοῦ *Διονυσίου τοῦ Θρακοῦ*, τοῦ πρώτου συστηματικοῦ γραμματικοῦ στὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀκμάσαντος περὶ τὸ 100 π.Χ. εἰς τὴν *Ἀλεξάνδρειαν*, δηλαδὴ γίνονται περίπου ἑπτακόσια χρόνια μετὰ. Σὲ λίγες δεκαετίες, μισὸν αἰῶνα περίπου ἀργότερα, θὰ ἀκολουθήσει ἡ *ἰσλαμικὴ κατάκτηση* καὶ τὸ κλείσιμο τῶν σχολῶν στὶς *ἀφρικανικὲς* καὶ *ἀσιατικὲς* ἐπαρχίαι, ὅπως καὶ ἡ δευτέρα *πυρπόληση* τῆς *Βιβλιοθήκης* τῆς *Ἀλεξανδρείας*, μετὰ ἀπὸ ἐκείνην ὑπὸ τοῦ *Ἰουλίου Καίσαρος* ἑπτὰ αἰῶνες πρὶν, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἡ ἀπαγόρευση τῶν γραμμάτων. οἱ Ἄραβες διατήρησαν τὴν ἔφεση πρὸς τὰ *γράμματα*, ἔστω κι ἔρπουσαν κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν.

Ὁ Γεώργιος Χοιροβοσκός, ὅπως ἀντιλαμβάνεται ὁ μετέπειτα ἀναγνώστης ἀπὸ τὰς σημειώσεις τῶν παραδόσεων τῶν μαθητῶν του εἰς τὸ Πανδιδακτήριον, ἀναφέρεται, τουλάχιστον εἰς τοὺς μαθητάς του, εἰς θέματα γνωστὰ καὶ ἐπομένως εἰς τοὺς κύκλους τῶν μορφωμένων οἱ ὅποιοι μᾶλλον εἶχαν κάποια ἐξοικείωση μὲ αὐτὰ ἀπ' τὶς προηγούμενες βαθμίδες τῆς *κοσμικῆς ἐκπαιδεύσεως*, ἂν καὶ ἐδιδάσκετο ἡ *ἀρχαία γραμματεία* καὶ εἰς τὴν *θύραθεν παιδείαν*. βρισκόμαστε πιθανόν στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορος *Μαυρικίου*, ἢ καὶ ἴσως τοῦ φρικτοῦ *τυράννου Φωκᾶ*, μὲ ἀπόλυτη τὴν κυριαρχίαν τοῦ *Βυζαντίου* εἰς τὴν *Μεσόγειον*, ἐνῶ δὲν εἶχε ἀκόμη καταργηθεῖ διὰ νόμου ἡ *λατινικὴ* ὡς *ἐπίσημος γλῶσσα* τῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ὅποιο ἔγινε λίγες δεκαετίες μετὰ ἀπ' τὸν *Ἡράκλειον*. Παραδίδει λοιπὸν ὁ διδάσκαλος: «*Τραγωδία λέγεται τὰ τῶν τραγικῶν ποιημάτων, ὡς τὰ τοῦ Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους καὶ Αἰσχύλου καὶ τῶν τοιοῦτων. γεγόνασι δὲ οὗτοι ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Ἀθηναίων. τραγικοὶ δὲ ὄντες, καὶ θέλοντες ὠφελεῖν κοινῇ τοὺς τῆς πόλεως, λαμβάνοντές τινὰς ἀρχαίας ἱστορίας τῶν ἡρώων, ἐχούσας*

πάθη τινά, ἔσθ' ὅτε καὶ θανάτους καὶ θρήνους, ἐν θεάτρῳ ταῦτα ἐπιδείκνυντο τοῖς ὀρώσι καὶ ἀκούουσιν, ἐνδείκνυμενοι παραφυλάττεσθαι τὸ ἀμαρτάνειν»⁴⁴.

Ἡ ἀνάγνωση εἶναι βατὴ στὴν ἐποχὴ μας, δηλαδή ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἀλλάξει καὶ πολὺ τὰ χίλια τετρακόσια αὐτὰ χρόνια· συνάγονται ὅμως ὀρισμένα χρήσιμα συμπεράσματα, καθὼς φαίνεται ὅτι οἱ μαθητὲς εἶχαν ἀκουστὰ ἢ εἶχαν διαβάσει γιὰ τὴν τραγωδία, ἀλλὰ δὲν εἶχαν διδαχθεῖ εἰς τὸ θέατρο τραγωδίας, διὰ τοῦτο ἴσως δὲν χρησιμοποιοῦν τὴν λέξη διδασκαλία, καθὼς ἦταν ἀδιανόητο κάτι τέτοιο· δεύτερον, γίνεται κάποια ἱστορικὴ ἀνάμιξη τῶν τραγικῶν, καθὼς ἀντιστρέφεται ἡ χρονολογικὴ τους σειρά, ἀλλὰ ἴσως αὐτὸ εἶναι λάθος τῶν μαθητῶν του, ἐνῶ ὑπογραμμίζει μὲ ἔμφαση τὸν διδακτικὸ πρὸς τοὺς πολίτας χαρακτήρα τῆς τραγωδίας, «παραφυλλάττεσθαι τὸ ἀμαρτάνειν», ἀλλὰ ἀποφεύγει ἀναφέρειν τὸν ὀρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, μᾶλλον ἐπειδὴ θὰ ἦταν πιὸ δὺσνόητος στὴν ἐποχὴ του. Μεταφέρει στὴν καθημερινότητά του ὁ γραμματικὸς, γραμματιστῆς κατὰ τὸν τίτλον του, τὰς παραινέσεις τῶν τραγικῶν ποιητῶν, «δεῖ οὖν, ὡς προείρηται, ὡς οἶόν τε βίον ἀναμάρτητον καὶ φιλοσοφώτατον μεταδιώκειν. ἐπ' ὠφελεία οὖν τῶν πολιτῶν ἢ τῶν τραγικῶν ποιήσεις ἐγένετο», προσθέτει· ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας του δείχνει ὅτι ἡ ἔννοια πολίτης, τουλάχιστον ὡς ἔννοια, ἦταν κατανοητὴ ἀπ' τοὺς μαθητὲς του, ἀλλὰ ὑπογραμμίζει καὶ κάτι ἄλλο: «ταύτην οὖν τὴν τραγωδίαν φησὶ δεῖν ὁ τεχνικὸς ἠρωϊκῶς ἀναγιγνώσκειν, τουτέστιν μεγάλη τῆ φωνῆ». Ἐπιμένει σὲ κάτι δεδομένο στὴ διδασκαλία τῆς γλώσσης, διότι ὁ «διδάσκαλός» του Διονύσιος δίδει τὸν ὀρισμὸ τῆς γραμματικῆς, «γραμματικὴ ἐστὶν τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων»⁴⁵. ἡ ζωντανὴ παρουσία τῆς ἀρχαίας γραμματείας ὑπογραμμίζεται. Καὶ στὴν ἐπόμενη παράγραφο, τὴν «Περὶ ἀναγνώσεως», γράφει: «ἀνάγνωσίς ἐστι ποιημάτων καὶ συγγραμμάτων ἀδιάπτωτος προφορά»· ἡ συνεχὴς προφορὰ προσδιορίζει τὴν ἀνάγνωση, ὀφείλει λέγεσθαι πάντοτε μαγαλοφώνως, καὶ συνεχίζει: «Ἀναγνωστέον δὲ καθ' ὑπόκρισιν, κατὰ προσῳδίαν, κατὰ διαστολήν· ἐκ μὲν γὰρ τῆς ὑποκρίσεως τὴν ἀρετὴν, ἐκ δὲ τῆς προσῳδίας τὴν τέχνην, ἐκ δὲ τῆς διαστολῆς τὸν περιεχόμενον νοῦν ὀρώμεν». Ἡ λέξις διαστολὴ στὴ μουσικὴ σημαίνει ἢ παῦσις μεταξὺ τῶν λέξεων καὶ ἐξ αὐτῆς προῆλθον τὰ σημεῖα τῆς στίξεως εἰς τὴν ἑλληνικὴ, γενικευθέντα μετὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς κάποιες δεκαετίες ἀργότερα, διὰ τοῦτο καὶ ἐπεξηγεῖται· ἡ λέξις ὑπόκρισις

⁴⁴ Γεωργίου Χοιροβοσκοῦ, «Σχόλια εἰς Διονυσίου τοῦ Θρακὸς Γραμματικὴν», κεφ. Β', Περὶ ἀναγνώσεως», ἐκδόσις Teubner, σελ. 746.

⁴⁵ Αὐτόθι, σελ. 629.

χρησιμοποιεῖται τοῦ καταδειῖξαι ὅτι ἡ ἀνάγνωσις μεγαλοφώνως ἐμπεριέχει καὶ τὴν δραματικὴν πλοκὴν, ἀνεξαρτήτως τῆς μορφῆς τοῦ κειμένου, τὴν ὑπόκρισιν, ὅπως καὶ στὸ θέατρο, ἀλλὰ καὶ τὴν προσωδία διὰ τὴν παρουσίαση τῆς δραματικῆς πλοκῆς τοῦ λόγου, καὶ τὴν διαστολήν, τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν, ὡς προσφέρουσα τὴν καλυτέρα προσέγγιση τοῦ νοήματος. Τὰ ἄλλα μᾶς εἶναι γνωστά.

Ἡ ἀπόδοση τοῦ ὀρισμοῦ τῆς *κωμωδίας* εἶναι χαρακτηριστική: «*Κωμωδία ἐστὶν ἢ ἐν μέσῳ λαοῦ κατηγορία ἢ γουν δημοσίευσίς. εἴρηται δὲ παρὰ τὸ κῶμη καὶ τὸ ὠδή, ἔστι δὲ εἶδος ποιήματος ἐν κῶμαις κατὰ τὸν βίον ἀδόμενον*». Ἡ κωμωδία δηλαδὴ ἐπιζοῦσε, μὲ διάφορες μορφές καὶ στὴν ἐποχὴ του, περισσότερο εἰς τὰς κῶμας καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὰ ἀστικὰ κέντρα, μὲ τὴν σάτυραν εἰς τὸν Ἰππόδρομο τῶν μεγάλων πόλεων· ἐνδιαφέρει ἡ διαπίστωση τῆς ἐπιβιώσεως τῆς κριτικῆς δυνάμεως τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας· συντηροῦσε τὴν παράδοση τοῦ προφορικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἰσχυρὸ ἀντίβαρο στὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἡ διαφορὰ μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τοὺς «*Βατράχους*», «*τὸν ἱερὸν χορὸν δίκαιόν ἐστι χρηστὰ τῇ πόλει/ ξυμπαραινεῖν καὶ διδάσκειν*»⁴⁶, εἶναι ἐλαχίστη, ἀλλὰ ὁ μέγας κωμικὸς εἶναι ἀπόλυτος καὶ εἰς τὸν τόνον του, διότι τὰς παραινέσεις του καὶ τὴν διδασκαλία του τὰς συμπληρώνει μὲ δύο παρατηρήσεις: «*Πρῶτον οὖν ἡμῖν δοκεῖ/ ἐξισῶσαι τοὺς πολίτας κάφελεῖν τὰ δείματα*». Γνωρίζει ὅτι εἶχε διαταραχθεῖ ἐπικίνδυνα τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πολέμου ἢ ἔννοια καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς ἰσότητος, κι εἶχε ἐπικρατήσει ὁ φόβος μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων. Φυσικὰ αὐτὰ ἦταν δύσκολα γράμματα γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ Γεωργίου τοῦ Χοιροβοσκοῦ.

Ἡ καλὴ ἐκμάθηση τῆς ἐλληνικῆς κατὰ τὴν περίοδο τοῦ *Βυζαντίου* ἐπιβεβαιώνεται κι ἀπ' τὸν πατριάρχη *Φώτιο*, ὅταν εἰς τὸ «*Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας*», γράφει διὰ τὴν παρανόηση τῆς φράσεως τοῦ *Εὐαγγελίου*, «*ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται*»: «*Εἶπεν ὁ Σωτὴρ ὅτι, οὐκ, ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται*». Καὶ προσθέτει λίγο πιὸ κάτω... «*καὶ γὰρ καὶ παῖδες ἴσασιν ἄρτι φοιτῶντες εἰς γραμματιστοῦ, τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ, αὐτὸν συνεισάγει τὸν προάγοντα τὴν τοῦ λόγου περικοπήν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνει, ἠνωμένον μὲν δεσμοῖς οἰκειώσεως τῷ εἰπόντι, διάφορον δὲ πάντως τῇ ὑποστάσει*»⁴⁷. Ἡ φράση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ «*Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*», εἶναι: «*Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ*

⁴⁶ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», «*Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις*», καὶ Ἀριστοφάνους, «*Βάτραχοι*», στ. 686.

⁴⁷ Φωτίου πατριάρχου, «*Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας*», κεφ. κβ'.

γὰρ λαλήλει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ ἐμὰ ἐστὶ· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν»⁴⁸. Ἐπιμένει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν φράσιν «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται»· δηλαδή, δὲν χρησιμοποιοεῖ τὴν φράσιν, «ἐξ ἐμοῦ», ὅπως ἐπρέσβευε ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία, ὅσα ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔχω ἐκ τῶν ἰδίων μου, ἀλλὰ «ἐκ τοῦ ἐμοῦ», ἀπὸ ὅσα κατέχω αὐτὴν τὴν στιγμήν, «ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ», τὰ ὅποια εἶναι καὶ δικά μου, «ἐμὰ ἐστὶ», ὡς διαχειριστὴς περισσότερο. Ἡ ἀναφορὰ ἔχει ἓναν καὶ μόνο σκοπὸν, τὴν ὑπογράμμιση τοῦ ρόλου τοῦ γραμματιστοῦ ἀπ' τὸν μέγαλο πατριάρχη καὶ μεγαλύτερο ἴσως ἑλληνιστὴ τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς· ὁ γραμματιστὴς, ὁ παλαιὸς δημοδιδάσκαλος τῶν νεωτέρων χρόνων, ἐδίδασκε εἰς τὰ παιδιὰ τὰς διαφορὰς αὐτάς, τὰς ὁποίας δὲν ἐδικαιολογοῦντο ἀγνοεῖν οἱ κάτοικοι τῆς Ῥώμης καὶ ἀκόμη περισσότερο ἡ Ἁγία Ἐδρα. Δυόμισυ αἰῶνες μετὰ τὸν Γεώργιο Χοιροβοσκὸν ἡ ἐκπαίδευση εἶχε ἐπεκταθεῖ, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ἦταν τὸ μέγαλο πνευματικὸν κέντρο τοῦ κόσμου.

Οἱ μεγάλοι πατέρες τῆς ἐκκλησίας, τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος, οἱ ὅποιοι ἔφεραν τὸ βᾶρος τῆς συγκρούσεως μετὰ τῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ καὶ ἐν συνέχειᾳ οἱ διάδοχοί τους κατὰ τῆς εἰκονομαχίας καὶ τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως κατὰ τὴν μακεδονικὴν δυναστεία, διαμόρφωσαν τὴν εὐαγγελικὴν παράδοσιν. Ἡ διαφοροποίησίν της ἀπ' τὴν βιβλικὴν ἀρχίζει μὲ τις πρῶτες διαφωνίας περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, ὅταν, τὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων αἱρέσεων, τὸ προπύργιον τῆς ὀρθοδοξίας ἦταν ἡ Ῥώμη εἰς τὸν θρόνον τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἀνήλθε αἱρετικὸς πάπας⁴⁹.

⁴⁸ Καινὴ Διαθήκη, Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, κεφ. ιστ', παρ. 13-15.

⁴⁹ Ὅρα εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴν εἰς τὴν γραμματικὴν», σελ. 18, κ. ἐ.

Ἡ καθοριστική διαφορὰ μεταξύ τῆς εὐαγγελικῆς καὶ τῆς βιβλικῆς παραδόσεως ἐστιάζεται εἰς τὸν βαθμὸν ἐξαρτήσεώς τους ἀπ’ τὸν λόγον, τὸν ὀρθὸν λόγον, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐπιστημονικὸν ἢ ἰδεολογικὸν λόγον· μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ἡ προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τὴν πρακτικὴν του καὶ τὸ ἦθος του. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τρεῖς κατηγορίες ἀνθρώπων εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια», τὸν ἀπολαυστικόν, τὸν πολιτικόν καὶ τὸν θεωρητικόν⁵⁰: «... οἱ μὲν πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι τὴν ἡδονὴν· διὸ καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν –τρεῖς γὰρ εἰσι μάλιστα οἱ προύχοντες, ὃ τε νῦν εἰρημένος καὶ ὁ πολιτικὸς καὶ τρίτος ὁ θεωρητικὸς», ἂν καὶ τὸν τελευταῖον τὸν ἀποκαλεῖ φιλόσοφον εἰς τὰ «Ἠθικὰ Εὐδήμια»: «τρεῖς ὀρῶμεν καὶ βίους ὄντας οὓς οἱ ἐξουσίας τυγχάνοντες προαιροῦνται ζῆν ἅπαντες, πολιτικὸν φιλόσοφον ἀπολαυστικόν». Στὴν ἐποχὴν του ἀναφέρεται ὁ Σταγειρίτης, ὅταν γράφει ὅτι οἱ πολλοὶ εἶναι καὶ φορτικοὶ εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἡδονῆς, εἶναι δηλαδὴ ζήτημα τοῦ ἐὰν ἀπολαμβάνουν τὸν ἔρωτα· δι’ αὐτὸ καὶ ἐπιδίδονται εἰς τὸν ἀπολαυστικὸν βίον –διότι τρεῖς εἶναι οἱ κατηγορίες τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος, ὁ ἀπολαυστικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς καὶ τρίτος ὁ θεωρητικὸς. Στὸ ἄλλο τοῦ ἔργου, μᾶλλον μεταγενέστερο χρονικῶς, λέγει ὅτι τρεῖς εἶναι οἱ τρόποι ζωῆς τοὺς ὁποίους ὅλοι ὅσοι ἀσκοῦν τὴν ἐξουσία ἐπιλέγουν, πολιτικὸς, φιλόσοφος καὶ ἀπολαυστικὸς. Λίγο πιὸ κάτω προσδιορίζει πληρέστερα τὸν ἀπολαυστικόν, «ὁ δὲ χρηματιστὴς βίαιός τις ἐστίν, καὶ ὁ πλοῦτος δῆλον ὅτι οὐ τὸ ζητούμενον ἀγαθόν· χρήσιμον γὰρ καὶ ἄλλου χάριν»⁵¹. Δηλαδή, ὁ χρηματιστὴς, ὁ ἐπιχειρηματίας κάθε μορφῆς τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, εἶναι κάποιος βίαιος, καὶ εἶναι δῆλον ὅτι ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι τὸ ζητούμενον ἀγαθόν· εἶναι χρήσιμο ἀλλὰ γιὰ ἄλλο σκοπὸν⁵². Ἡ ἀναφορὰ γίνεται μόνο διὰ τὴν οἰκονομία τοῦ πονήματος καὶ δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν τριῶν κατηγοριῶν, διαφορετικὰ θὰ ἦταν μακρὰ ἢ παρέκβασις.

Ἡ εὐαγγελικὴ παράδοσις ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸν θεωρητικόν καὶ τὸν πολιτικόν, ἢ βιβλικὴν κυμαίνεται ἀπ’ τὸν θεωρητικόν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸν ἀπολαυστικόν εἰς τὴν προτεσταντικὴν παράδοσις, μὲ τὸν χρηματιστὴν κυρίαρχο στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ· ὡς γενικὲς κατευθύνσεις περιγράφονται κι ὄχι ὡς κύρια κοινωνικὰ φαινόμενα καλύπτοντα ὀλόκληρο τὸν πληθυσμὸν· ἀναζητοῦνται αἱ

⁵⁰ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Α, κεφ. ε’, παρ. 2, (1095β18-19), «Ἠθικὰ Εὐδήμια», βιβλ. Α’, κεφ. δ’, παρ. 3, (1215α35-36, β1-2), μετάφραση δική μου.

⁵¹ Τοῦ ἰδίου, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Α’, κεφ. ε’, παρ. 8, (1096α6-8), μετάφραση δική μου.

⁵² Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης», σελ. 5.

διαμορφώνουσαι τὴν νοοτροπία καὶ τὸ ἦθος εἰς ἐκάστην κοινωνία δυνάμεις. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἀντικείμενο τοῦ πονήματος εἶναι ἡ *εἰρηνικὴ ἀνάμιξη* τῶν *πολιτισμῶν* στὴν ἐποχὴ μας καὶ ἡ δυναμικὴ ἐκάστου εἰς τὴν ἀναδεικνυόμενη σύνθεση, δηλαδή, ἡ ἰκανότης *ἐντάξεως* τοῦ *διαφορετικοῦ* εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκάστου πολιτισμοῦ⁵³. ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος, μὲ τὴν ἐσχατολογικὴ του ἀντίληψη, ἀποκλείει φύσει τὴν ἔνταξη τοῦ διαφορετικοῦ, καὶ μόνο τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ καὶ ἐξαφάνιση τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ ἀντιλαμβάνεται, ὅπως τὸ ἔχει ἀποδείξει στὴν ἱστορία του.

Ἡ κρᾶσις τῆς δημώδους μουσικῆς ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ *Σωκράτους*, ὅπως περιγράφεται εἰς τὸν «*Φαίδωνα*», τῆς συμμίξεως τῆς μουσικῆς μετὰ τῆς γραμματικῆς καὶ τὴν καταγράφει πρῶτος ὁ *Ἡράκλειτος*, μετὰ τῆς παιδεύσεως τῶν *Ἑλλήνων* καὶ τῆς *ἐμμελείας* συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωση τῆς *εὐαγγελικῆς παραδόσεως*. στὴν πρώτη βαθμίδα ἐκπαιδεύσεως τῶν παιδιῶν ἡ *προσωδία* ἦταν στὸν *Ἑλληνισμὸ* τὸ κύριο μάθημα ἕως τὴν ἐποχὴ τῆς *ἐπαναστάσεως* τοῦ '21 καὶ μόνο τὸ νεώτερο κράτος τὴν κατήργησε. Κατὰ τὸν *Διονύσιο τὸν Θραῦκα*, ἄλλωστε ὅπως ἀναφέραμε, «*ἀνάγνωσις ἐστὶ ποιημάτων καὶ συγγραμμάτων ἀδιάπτωτος προφορά. Ἀναγνωστέον δὲ καθ' ὑπόκρισιν, κατὰ προσωδίαν, κατὰ διαστολήν· ἐκ μὲν γὰρ τῆς ὑποκρίσεως τὴν ἀρετὴν, ἐκ δὲ τῆς προσωδίας τὴν τέχνην, ἐκ δὲ τῆς διαστολῆς τὸν περιεχόμενον νοῦν ὀρῶμεν*»⁵⁴. ἡ προφορὰ μετράει, δηλαδή ἡ ἀνάγνωσις μεγαλοφώνως, ὅποτε ὁ ἀναγιγνώσκων ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ κείμενο καὶ διὰ τῆς ὀπτικῆς ὁδοῦ καὶ διὰ τῆς ἀκουστικῆς, μὲ τὰς ἐπιπτώσεις τῆς εἰς τὸ ἦθος του. Καὶ συνεχίζει ὁ Γεώργιος Χοιροβοσκὸς μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου ὀρισμοῦ τῆς γραμματικῆς: «*Καθ' ὑπόκρισιν οὖν, τουτέστι κατὰ μίμησιν τῶν προσώπων*», ὅπως ἡ τραγωδία καὶ ἡ κωμωδία εἶναι μίμησις πραγμάτων, «*κατὰ προσωδίαν, κατὰ τέχνην, τουτέστι κατὰ τόνους, χρόνους, πνεύματα, πάθη... Κατὰ διαστολήν δέ, τουτέστι κατὰ χωρισμὸν τῶν διανοιῶν*». Καὶ ὁ πατριάρχης *Φώτιος*, εἰς τὸ «*Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας*», δίδει ἐξαιρετικὴ βαρύτητα εἰς τὴν «*περὶ πόδα*» προφορὰ τῆς *ἐλληνίδος φωνῆς*, διὰ τὴν πλήρη καὶ πιστὴ κατανόηση τῆς *Καινῆς Διαθήκης*. Δίδουν ὁ μέγας καὶ παντελῶς ἀγνοηθεὶς γραμματικὸς, ἀλλὰ ἐμμέσως πλήν σαφῶς καὶ ὁ μέγας ἱεράρχης καὶ ἑλληνιστὴς, πρωθύστερη ἀπάντηση καὶ στοὺς φιλολογοῦντας τῆς *νεωτέρας Ἑλλάδος* ὅτι κατηργήθησαν οἱ *τόνοι* καὶ τὰ *πνεύματα* κατὰ τὴν *ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν*.

⁵³ Αὐτόθι,. «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 1 καὶ 26.

⁵⁴ Αὐτόθι, σελ. 26 καὶ Γεωργίου τοῦ Χοιροβοσκοῦ, σελ. 744.

Ἡ κωμωδία παρέμεινε ὀλοζώντανη εἰς τὰς κώμας καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, περισσότερο εἰς τὰ ψηλὰ βουνά⁵⁵, ὅπου δὲν ἔφθανε εὐκόλα ἢ ὑποδούλωση τῶν εἰσβολέων ἀπ' τοὺς Σταυροφόρους καὶ τοὺς Φράγκους κυρίως, καὶ τοὺς ἄλλους στὴ συνέχεια, μὲ ἀπτή ἀπόδειξη τὴν ἐπιβίωση τῶν βακχικῶν ἐορτῶν, τῶν καρναβαλίων· ἡ ἐκκλησία προσπάθησε νὰ τὰ ἀπογορεύσει καὶ τὰ ἀποκήρυξε, ἀλλὰ εἰς μάτην. Ὁ ἀπλὸς κόσμος ζοῦσε τὶς μεταμφιέσεις μὲ τὴν καρδιά του καὶ τὶς ζεῖ, μὲ τὴν ἴδια ἔνταση καὶ τὸ ἴδιο πάθος. Ὅποιος τὶς παρακολουθεῖ ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι βρίσκεται εἰς τὰς κώμας τῆς Ἀττικῆς· περιγράφει ὁ Γεώργιος Χοιροβοσκός, καθὼς εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἀντλεῖ ἀπ' τὴν «Ποιητικὴν» τοῦ Ἀριστοτέλους: «ἐφευρέθη δὲ ἡ κωμωδία, ὡς φασιν, ἔκ τινος τοιαύτης αἰτίας. βλαπτόμενοί τινες γεωργοὶ παρὰ τῶν πολιτῶν τῶν ἐν Ἀθήνησι, καὶ θέλοντες ἐλέγχειν αὐτούς, κατήεσαν ἐν τῇ πόλει, καὶ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ καθεύδειν περιιόντες περὶ τὰς ἀγυῖας ἔλεγον ἀνωνυμῶς τὰς βλάβας, ἃς ἔπασχον ὑπ' αὐτῶν. ἵνα δὲ σαφέστερον εἴπωμεν, τοιαῦτά τινα ἐβόων, ἐν ταῦθα μένει τις τὰ δεκαὶ τὰ δεκάσι ποιῶν τῶν γεωργῶν, καὶ οὐ μὲν εἰς τρία βλάβας ἐπιφέρων αὐτοῖς».⁵⁶ Φυσικά, δὲν εἶναι μόνον ὁ Χοιροβοσκός, ἀλλὰ πολλοὶ γραμματιστές.

Δεύτερο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ σάτιρα τοῦ «Τιμαρίωνος»⁵⁷, ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς, ἀγνώστου συγγραφέως, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ἡ ὁποία περιγράφει τὴν κάθοδο εἰς τὸν Ἄδην τοῦ Τιμαρίωνος, τὴν ἐκδίκασή του ἀπ' τοὺς δικαστῆς τοῦ Κάτω κόσμου, Μίνωα, Αἰακὸ καὶ Θεόφιλο, τὸν αὐτοκράτορα, μὲ συνήγορό του τὸν διδάσκαλό του καὶ ὑπάτο τῶν φιλοσόφων Θεόδωρο Σμυρναῖο, θανόντα προσφάτως, ἀλλὰ καὶ μάρτυρες, τὸν Ἀσκληπιό, τὸν Ἴπποκράτη, τὸν Ἐρασίστρατο, ἐνῶ ἀπουσίαζε ὁ Γαληνός, διότι μελετοῦσε τὸ «Περὶ διαφορῶν πυρετῶν» βιβλίον του καὶ δὲν ἀσχολοῦταν μὲ τίποτε ἄλλο -ἄλλωστε ὁ Τιμαρίων εἶχε πεθάνει ἀπ' ὑψηλὸ πυρετό-, σὲ πολὺ ὠραία διακωμώδηση τῆς δίκης· τελικὰ ἀθωώνεται, διότι οἱ ψυχαγωγοὶ εἶχαν κάνει λάθος καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ πεθάνει ἀκόμη· μένει μία μέρα κάτω, ὅπως ἀναπληρώσει τὶς δυνάμεις του, ὅπου συναντᾷ τοὺς προσωκρατικοὺς φιλοσόφους, Παρμενίδη, Πυθαγόρα, Μέλισσο, Ἀναξαγόρα, Θαλῆ, Διογένη τὸν κυνικό, Ἀρίσταρχο, ἀλλὰ καὶ τὸν Μιχαὴλ Ψελλό, τὸν Ἰωάννη Ἰταλὸ καὶ ἄλλους, σὲ ἀγαστὴ σύμπνοια Ἑλλήνες καὶ χριστιανοὶ λόγιοι. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ «Τιμαρίων» ἐγράφη γιὰ κάποιον βυζαντινὸ κοινὸ κατὰ τὴν δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, τὸ ὁποῖο δὲν ἠνοχλεῖτο οὐδόλως ἀπ' τὴν ἀνάμιξη τῆς

⁵⁵ Αὐτόθι, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 33

⁵⁶ Ὁ. ἁ. Γεωργίου Χοιροβοσκοῦ, σελ. 747-48.

⁵⁷ Ἀνωνύμου, «Τιμαρίων», ἐκδόσεις «Ζῆτρος», Θεσσαλονίκη, 2001.

έλληνικῆς φιλοσοφικῆς καὶ μυθολογικῆς παραδόσεως μετὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅπως γίνεται καὶ στὸν «Πτωχοπρόδρομο» καὶ στὸν «Φιλοπάτριδα». Κι αὐτό, διότι ἐντάσσονταν ὅλα στὴν ἀντίληψη τῆς θύραθεν παιδείας.

Δύο αἰῶνες ἀργότερα ὁ Δάντης γράφει τὴν «Θεία Κωμωδία» κι ἀρχίζει ἡ νεώτερη ἐποχὴ γιὰ τὴν *Εὐρώπη*, μὲ τὸ πρῶτο μεγάλο ἔργο σὲ ἐθνικὴ γλῶσσα, στὴν *ἰταλική*. ἡ χειραφέτηση ἀπ' τὴν λατινικὴ ἐκτείνεται στὶς ἄλλες γλῶσσες, ἐντὸς τῆς *Καθολικῆς ἐκκλησίας* καὶ τῆς ἀπόμακρης σχέσεως τῆς μὲ τὴν *ῥωμαϊκὴ μυθολογία* κι ἀκόμη πιὸ μεμακρυσμένης μὲ τὴν *έλληνική*. Στὴ «Θεία Κωμωδία», ἡ μετάβαση ἀπ' τὴν *Κόλαση*, στὸ *Καθατήριον* κι ἀπ' ἐκεῖ στὸν *Παράδεισον* ὁδηγοῦν στὸν ἐξαγνισμό τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν *βιβλικὴ παράδοση*. στὸν «*Τιμαρίωνα*», ἡ *έλληνική* καὶ ἡ *ὀρθόδοξη παράδοση* ἀποτελοῦν *έναῖο κρᾶμα*, κι ὁ Ἄδης εἶναι ὀλοζώντανος στὴν *βυζαντινὴ λογοτεχνία*, ὅπως καὶ στὴν *έλληνική*, ἀλλὰ ὁ *πάνω κόσμος* εἶναι πάντα προτιμότερος. Ἡ διαφορὰ εἶναι μεγάλη, ἄλλη ἀντίληψη ζωῆς, ἄλλο ἦθος· ἡ κατάκτηση τοῦ *Παραδείσου* μέσω τοῦ ἐξαγνισμοῦ ἐπιβραβεύεται στὴ «*Θεία Κωμωδία*» κι ὁδηγεῖ στὴν *έσχατολογικὴ* ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς μας, μὲ τὸν *έξομολογητὴ* κριτὴ τῶν πράξεών μας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν βοήθεια τῆς *Ἱερᾶς Ἐξετάσεως*, καὶ προέκταση τὴν *μετάνοια* καὶ *αὐτοκριτικὴ*, ἕως τὴν *ψυχάλανυση* στὶς μέρες μας· ὡς πρὸς τοὺς *ἀλλοθρήσκους λαούς*, αὐτοὶ καλοῦνται στὴν *κάθαρσή τους*, μὲ τὴν προσχώρηση στὴ *χριστιανικὴ θρησκεία* καὶ στὸν *δυτικὸ πολιτισμό*, ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως. Στὴν *ὀρθοδοξία*, ἔνοχοι εὐρίσκονται οἱ *ψυχαγωγοί*, δηλαδὴ οἱ *φύλακες*, οἱ ὁποῖοι καὶ τιμωροῦνται αὐστηρὰ καὶ ἀπομακρύνονται ἀπ' τὶς *τάξεις τους*, ἐνῶ ὁ *Τιμαρίων*, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀναλαμβάνει τὴν ἀποστολὴ τῶν *τροφίμων* πρὸς τὸν διδάσκαλό του *Θεόδωρο Σμυρναῖο*, ἀμνοῦ, ὀρνιθίων καὶ χοιρινοῦ· δὲν διέφερε οὐδόλως ἀπ' τὴν *Νέκυια*. Δηλαδή, ὁ *Τιμαρίων* εἶναι πλησιέστερα πρὸς τὸν *Δάμωνα* καὶ τὸν *Σωκράτη*, ἀπ' τὸν *Πλάτωνα*.

«Διαγωγὴν εἶναι τῶν ἐλευθέρων»

Ἡ πορεία τῶν πολιτισμῶν καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν «*παιδείουσιν τῶν λαῶν τους*», τὶς ὅποιες ἀρχές ὡς *λαοὶ* ἀποδέχονται, ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως, ἢ εἰς ἀτομικὸ ἐπίπεδο, ὡς καθοριστικὲς διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς *κοινωνίας των*. ἀποδέχονται, τρόπον τοῦ λέγειν, διότι στὴν πραγματικότητα κατὰ τὴν μακρὰ διαδικασίαν τῆς *φυλογενέσεως* ἐκάστου λαοῦ, ἡ διαμόρφωσις τοῦ *ἐνιαίου γένους* ἢ τῆς *φυλῆς*, τοῦ *ἔθνους*, εἶναι πολυσύνθετη, ἀλλὰ εἶναι μακρὰ ἢ παραδρομὴ γιὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος. Ἀναφορὰ κάνουμε τοῦ προβλήματος, διότι ἀπτεται τῆς γενέσεως τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου· οἱ ρίζες του ἀνάγονται σὲ δύο γεγονότα: πρῶτον, στὴν ἀνακήρυξιν τοῦ *Καρόλου τοῦ Μεγάλου* ὡς *αὐτοκράτορος* τῆς *δυτικῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας* ἀπ' τὸν πάπα *Λέοντα τὸν Γ'* καὶ στὴν ἀπαρχὴν τοῦ *σχίσματος*, ἐπὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου *Φωτίου* καὶ πάπα *Νικολάου Α'*, μὲ τὴν ὀριστικοποίησίν του τὸ 1054 ἀπ' τὸν πατριάρχη *Μιχαὴλ Κηρουλάριον* καὶ τὸν *Λέοντα τὸν Θ'*. δεῦτερον στὴν ἀνάδυσιν τῶν *ἐθνικῶν γλωσσῶν* ὡς μέσων τῆς πνευματικῆς ζωῆς στὴ *Δυτικὴ Εὐρώπη*, μὲ πρώτη τὴν *ἰταλικήν* καὶ τὸν *Δάντη Ἀλιγκέρι*, δεύτερη τὴν *γαλλικὴν* καὶ τὰ τραγούδια τοῦ *Ρολλάν*, ἐνῶ ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις ἀπ' τὸν *Λούθηρον* θὰ γίνῃ μὲ τὴν μετάφρασιν τῆς *Ἀγίας Γραφῆς* στὰ *γερμανικά*. Ἡ νεοπλατωνικὴ παράδοσις⁵⁸ τῆς καθολικῆς παιδείας ἦταν ἀπολύτως ταυτισμένη μὲ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀπ' τὴν ἐποχὴν τοῦ *Ἀγίου Αὐγουστίνου*, ἂν καὶ οἱ *ἐλληνομαθεῖς* πατέρες τῆς *δυτικῆς ἐκκλησίας* προσήρμοζαν ἀπλῶς τὴν γλῶσσαν τοὺς πρὸς τὴν ἐπίσημην λατινικὴν, ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι ποντίφηκες καὶ βαθεῖς γνῶστες τῆς ἐλληνικῆς ἠγνοήθησαν παντελῶς μετὰ τὴν ρήξιν εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο ἐκκλησιῶν.

Ἡ *χριστιανικὴ διδασκαλία* καὶ τὰ *μυστήρια* ἐτελοῦντο μόνον εἰς τὰ *λατινικά* καὶ οἱ πιστοὶ περισσότερο ἀντιλαμβάνονταν τοὺς *ῥυμνοὺς* καὶ ὀλιγώτερον ἢ καθόλου τὴν γλῶσσαν τῆς νέας θρησκείας τοὺς· ἡ διαφορὰ μὲ τὴν *ὀρθοδοξίαν* ἦταν μεγάλη, διότι ἡ *ἀνατολικὴ ἐκκλησία* εἶχε παράδοσιν τὴν *ἔνταξιν* τοῦ *διαφορετικοῦ* στὴν κοινωνία τῆς⁵⁹, ἐνῶ ἀπ' τὰ πρῶτα τῆς βήματα τελοῦσε τὴν *Θείαν Λειτουργίαν* καὶ στὰ *συριακὰ* καὶ *ἀραμαϊκὰ* καὶ ὁ *ἐκχριστιανισμὸς* τῆς *Ἀνατολικῆς Εὐρώπης*, τῶν *σλαβικῶν λαῶν*, ἔγινε ἀπ' τὸν ἕνατο αἰῶνα μὲ τὴν μετάφρασιν τῶν θρησκευτικῶν βιβλίων στὴ γλῶσσαν τοὺς, ἀπ' τὸν *Κύριλλον*, ἢ *Κωνσταντῖνον*, ὁ ὅποιος ἦταν καθηγητὴς στὸ *Πανεπιστήμιον* τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* καὶ προσέφερε στὴ *σλαβικὴν γλῶσσαν* τὸ ἀλφάβητόν της, τὴν γνωστὴν *κυριλλικὴν γραφὴν*.

⁵⁸ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴν στὴ γραμματικὴν», σελ. 2 καὶ 28.

⁵⁹ Αὐτόθι, σελ. 14-15, 30 καὶ «Ἀπ' τὴ μουσικὴν στὴ γραμματικὴν», σελ. 27.

στη Δύση ὁ ἐκχριστιανισμὸς ἔγινε μὲ τὴν ἐκουσία ἢ ἀκουσία ἀποδοχὴ ἐκ μέρους τῶν *γερμανικῶν* καὶ *γαλατικῶν* φύλων τῆς *λατινικῆς γλώσσης*. Τὸ πλέον σημαντικὸ εἶναι ὅτι ἡ Δύση ἐπιχείρησε μερική καὶ ἀποσπασματικὴ πρόσβαση στὴν ἑλληνικὴ *γραμματεία* καὶ ὁ *ἰσλαμικὸς κόσμος* ἀκόμη πιὸ ἀποσπασματικῆ, μὲ μετάφραση ἐκ μεταφράσεως, παρὰ τὰ γραφόμενα γιὰ μετάδοση τῆς *ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας* ἀπ’ τοὺς Ἄραβες στὴ *Δυτικὴ Εὐρώπη*.

Ὁ *Συλβαὶν Γκουγκενέμ* ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μερική ἐπιρροὴ τῆς σκέψεως τοῦ Ἀριστοτέλους στὸ χαλιφάτο τῶν Ἀβασσιδῶν τῆς *Βαγδάτης* ὀφείλεται ἐν μέρει στὸ γεγονός ὅτι δὲν μεταφράσθηκαν ποτὲ τὰ «*Πολιτικά*» στὰ *ἀραβικά*⁶⁰. ὁ ἀξιόλογος ἱστορικὸς καὶ ἐρευνητὴς δὲν καταλήγει σὲ ὀριστικὴ ἀπάντηση, παρὰ μόνο θέτει τὴν ἐρώτηση ὅτι αὐτὸ ἦταν *πολιτικὴ ἐπιλογὴ* τῶν *χαλιφῶν*, «*διότι δὲν ἐπιθυμοῦσαν καθόλου νὰ διαβάσουν ἓνα κείμενο ποὺ μάντευαν ὅτι θὰ ἦταν ἀνεφάρμοστο σὲ ἓνα μουσουλμανικὸ κράτος*» ἢ ὅτι οἱ *Σύροι* μεταφραστὲς δὲν ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν *πολιτικὴ σκέψη*. Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι καὶ τὰ ἄλλα πολιτικά του βιβλία, τὰ «*Ἠθικὰ Νικομάχεια*», τὰ «*Ἠθικὰ Εὐδήμια*» καὶ τὰ «*Ἠθικὰ Μεγάλα*», δὲν μεταφράσθηκαν ἀρκετά, ὅσο τὰ σχετικὰ μὲ τὴν *ἀστρονομία*, καὶ ἀπ’ τὸ *Ὅργανο* σχεδὸν καθόλου τὰ «*Τοπικά*» καὶ τὸ «*Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων*». ἡ ἐρμηνεῖα ἐστιάζεται μᾶλλον εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ *μουσικὴ ἀρμονία* τῆς *γλώσσης* καὶ ἡ συνακόλουθη *ἐμμέλεια* τοῦ *λόγου* καὶ τῆς *πρακτικῆς*, ἐπειδὴ ὁδηγεῖ εἰς τὸν *ἐλεύθερο πολίτη*, εἰς τὴν *ἄμεση δημοκρατία*, εἶχαν ἀγνοηθεῖ ἀπὸ ἀμφοτέρους. Ὁ βαθμὸς τῆς παραμελήσεως εἶναι θέμα πρὸς διερεύνηση.

Ὁ *Γάλλος συγγραφεὺς* προσθέτει ὅτι, ἀντιθέτως, ἴσως ἐπειδὴ ζητοῦσαν νὰ ἀποτινάξουν τὴν ἐξουσία τῆς *παπποσύνης* ποὺ ἤκμαζε, «*οἱ δυτικοὶ βασιλεῖς καὶ οἱ νομικοὶ τοὺς στράφηκαν πρὸς τὴν πολιτικὴ σκέψη τῶν ἀρχαίων, ἡ ὁποία ἐνέπνευσε ἐπίσης τὶς ἐλίτ τῶν ἰταλικῶν κοινοτήτων τοῦ 12ου καὶ τοῦ 13ου αἰῶνα*»⁶¹. σοφὲς οἱ παρατηρήσεις κι ἴσως γι’ αὐτὸ προκάλεσαν καὶ τὶς ἔντονες ἀντιδράσεις τῶν *ἀκαδημαϊκῶν κύκλων*. Ἡ *καθολικὴ ἐκκλησία* δὲν διέθετε τὸν θεσμὸ τῆς *θύραθεν παιδείας*, ἢ μᾶλλον ἡ πλήρης ἀποκοπὴ τῆς *Ῥώμης* ἀπ’ τὴν *ὀρθόδοξη* παράδοσή της, μετὰ τὴν στέψη τοῦ *Καρλομάγνου* ὡς *Ῥωμαίου αὐτοκράτορος* καὶ τὴν διακήρυξη τοῦ *fillioque*, συνοδεύθηκε κι ἀπ’ τὴν ἀποβολὴ τῆς *θύραθεν παιδείας*, ἀκόμη κι ἀπ’ τὶς περιοχὲς τῆς *Νοτίου Ἰταλίας*-

⁶⁰ Συλβαὶν Γκουγκενέμ, «Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ Μοντ-Σαιν-Μισέλ, οἱ ἑλληνικὲς ρίζες τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης», ἐκδόσεις «Ὀλκός», Ἀθῆναι 2008, σελ 173, μετάφραση, Φανῆς Γαῖδατζῆ, Φανῆς Μπούμπουλη.

⁶¹ Αὐτόθι, σελ. 173.

στις όποίες οί έλληνικές ρίζες ήταν όλοζώντανες-, μόλις αυτές περνούσαν άπ' τήν *βυζαντινή* στήν έξουσία τών *Φράγκων*. ό σκοπός τών σπουδών ήταν περιορισμένος, ή *νομική θεμελίωση* τής χειραφετήσεως τής *βασιλικής έξουσίας* άπ' τόν *πάπα*. Μάλλον ό περιορισμένος αυτός σκοπός συμπλήρωνε τήν άποσπασματική γνώση τής *πολιτικής σκέψεως* του *Σταγειρίτου*, όπως τήν μετέφεραν οί *Άραβες*, κι έτσι καθιερώθηκε ότι ό *Άριστοτέλης* είναι ύπέρ τής *δουλείας* και τής *αύταρχικής βασιλικής έξουσίας*, τής *δεσποτείας*. είναι χαρακτηριστική ή διατύπωση του φιλοσόφου: «*τοίς μέν γάρ δοκεῖ έπιστήμη τέ τις είναι ή δεσποτεία, και ή αύτή οίκονομία και δεσποτεία και πολιτική και βασιλική... τοίς δέ παρά φύσιν τὸ δεσπόζειν, νόμω γάρ τὸν μέν δοῦλον είναι τὸν δ' έλεύθερον, φύσει δ' ούθέν διαφέρει, διόπερ ούδὲ δίκαιον, βίαιον γάρ*»⁶². Όταν μελετήσει κανείς τὸ σύνολο του έργου διαπιστώνει ότι στήν πραγματικότητα είναι έναντίον τής δουλείας, άν και δέν είναι τής στιγμής ή αξιολόγηση αύτή, αλλά ούτε οί *Άραβες*, όπως τὸ υπογραμμίζει ό *Γκουγκενέμ*, δέν μετέφρασαν τὰ αντίθετα πρὸς τὸ *Κοράνιο* και τὸ πολιτικό τους σύστημα έργα, ένῶ και οί έξαρτήσεις άπ' τὸν νεοπλατωνισμό και τὸν *Όρθὸ λόγο*, δέν επέτρεψαν στή Δύση τήν διείσδυση εἰς τὸ βάθος τής φιλοσοφικής σκέψεως και τής ένιαίας έκφράσεως του πολίτου, τής έμμελείας.

Οί μέν πιστεύουν, λέει ό *Άριστοτέλης*, ότι κάποια έπιστημονική άρχή διέπει τήν δεσποτεία και τήν οίκονομία και τήν πολιτική, τήν τυρανεία, και τήν βασιλική, τήν άπόλυτη μοναρχία... οί άλλοι ότι είναι παρά φύσιν τὸ δεσπόζειν, διότι διὰ νόμου καθίσταται ό μέν δοῦλος ό δὲ έλεύθερος, ένῶ φύσει δέν διαφέρουν σὲ τίποτε, διὰ τουτο και δέν είναι δίκαιο, αλλά βίαιο πρᾶγμα. Φυσικά δέν είναι τόσο πρόβλημα άπλης άναγνώσεως, όσο ό φόβος τής άνατροπής τής *καθεστυκυίας τάξεως*. έτσι επέλεξαν άπ' τὸν φιλόσοφο όσες θέσεις τους έννοούσαν στήν έπιδίωξη του σκοπου τους, στήν άποτίναξη τής παπικής κυριαρχίας και τίς μετέτρεψαν σὲ αύστηρές άρχές του δικαίου και τής φιλοσοφίας τους, με κύριο μέλημα, τήν υποκατάταση του *άλαθήτου* του *ποντίφηκος* με τήν *θεία δίκη βασιλική έξουσία*. Κι παρέμειναν στή δυτική σκέψη ως έπιστημονικές άρχές.

Ή μετάβαση αύτή, άφοῦ μετετράπη σὲ άπόλυτη άρχή, έπιστημονικό άξίωμα, ήταν εύκολο του διέπειν τήν δυτική σκέψη ως πρώτη άρχή και *τελικὸς σκοπὸς* τής *άνθρωπότητος*. τὰ υπόλοιπα ήταν ή αντικατάταση αυτού του τέλους με τὸ άλλο τής *έπιστημονικής* ή τής *ίδεολογικής άληθείας*, με τήν διολίσθηση πρὸς

⁶² Άριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Α', κεφ. β', παρ. 3, (1253β18-23), μετάφραση δική μου, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ό πολίτης και ό παραγωγός», σελ. 188 και εἰς τὰς «άναλύσεις» «Του Έμμελοῦς», «Άπ' τή μουσική στή γραμματική», σελ 15, κ. έ.

τὴν βιβλικὴν παράδοση καὶ τὴν πλήρη σχεδὸν ἀποκοπὴ ἀπ' τὴς βαθειᾶς ἑλληνικῆς ρίζης τῶν ἰταλικῶν πόλεων, ὅταν καὶ οἱ τελευταῖες ἀπώλεσαν τὴν ἐλευθερίαν τους μέσα ἀπ' τὸν ὁδοστρωτῆρα τῶν θρησκευτικῶν πολέμων ἐπὶ πάντων ἀπὸ δύο αἰῶνες καὶ τὴν διοχέτευση τῆς ἀνάγκης τῶν λαῶν γιὰ χειραφέτηση πρὸς τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ καλβινιστικὸ πνεῦμα. Ἡ πορεία ἦταν εὐκόλη, διότι εἶχαν μεσολαβήσει οἱ ἀνακαλύψεις τῶν νέων χωρῶν καὶ ὁ εὐκόλος πλουτισμὸς μὲ τοὺς κονκισταδόρους καὶ ἀκολούθησε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, μαζὶ μὲ τὴν ἀποικιακὴ ἐξάπλωση⁶³. Ἡ δυσκαμψία τῆς λογικῆς τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου φαίνεται κι ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῶ ἐπιδιδόταν στὴ μελέτη τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν κειμένων, καὶ περισσότερο τοῦ Ἀριστοτέλους, μὲ ἔμφαση εἰς τὰ «Πολιτικά» του, ὄχι μόνον δὲν πρόσεξε τὴν ἀναφορὰ τοῦ φιλοσόφου κατὰ τῆς δουλείας, ἀλλὰ οὔτε κατέγραψε κἄν τὸ ὄγδοο βιβλίον του συγγράμματος, τὸ ὁποῖο ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν παιδείαν ἐκάστης πολιτείας καὶ θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητοι τέσσερες κλάδοι εἰς τὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων: «ἔστι δὲ τέτταρα σχεδὸν ἃ παιδεύειν εἰώθασιν, γράμματα καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ τέταρτον ἔνιοι γραφικὴν, τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσας καὶ πολυχρήστους, τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσιν πρὸς ἀνδρίαν· τὴν δὲ μουσικὴν ἤδη διαπορήσειεν ἂν τις»... καὶ προσθέτει, «διὸ καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότερον εἰς παιδείαν ἔταξαν οὐχ ὡς ἀναγκαῖον (οὐδὲν γὰρ ἔχει τοιοῦτον) οὔδ' ὡς χρησίμους (ὡσπερ τὰ γράμματα πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολιτικὰς πράξεις πολλάς, δοκεῖ δὲ καὶ γραφικὴν χρησίμους εἶναι πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον) οὐδ' αὖ καθάπερ ἡ γυμναστικὴ πρὸς ὑγίειαν καὶ ἀλκὴν (οὐδέτερον γὰρ τούτων ὁρῶμεν γιγνόμενον ἐκ τῆς μουσικῆς)· λείπεται τοίνυν πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγὴν, ἣν γὰρ οἴονται εἶναι τῶν ἐλευθέρων»⁶⁴.

⁶³ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ» σελ. 5, κ. ε.

⁶⁴ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ. Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 3, 6, (1337β23-28, 1338α13-24), μετάφραση δική μου, ὁ. ἀ. σελ. 29 καὶ εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 1, κ. ε..

2

Ἡ ἔστω καὶ πρόχειρη παρουσίαση τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ἀπαραίτητη, διότι ἐμπλουτίζει σημαντικὰ τὴν προβληματική μας. Εἶναι τέσσερες οἱ κλάδοι εἰς τοὺς ὁποίους συνήθως χωρίζουν τὴν ἐκπαίδευση, ἢ γραμματική, ἢ γυμναστική καὶ ἢ μουσική καὶ τέταρτον μερικοὶ θέτουν τὴν τεχνική ἐκπαίδευση, τὴν γραφική, καὶ τὴν μὲν γραμματική καὶ τὴν γραφική, ἐπειδὴ εἶναι χρήσιμες γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ πολλαπλῶς ἀπαραίτητες, τὴν δὲ γυμναστική, ἐπειδὴ συμβάλλει στὴν ἀνδρία· γιὰ δὲ τὴν μουσική θὰ ἀπορήσει κανεὶς... διὰ τοῦτο καὶ ἐθέσπισαν καὶ τὴν μουσική οἱ πρόγονοί μας ὄχι ὡς ἀναγκαία (διότι δὲν ἔχει τίποτε τέτοιο), οὔτε ὡς χρήσιμη (ὅπως ἢ γραμματική προσφέρει πολλὰ γιὰ τὶς ἐπιχειρησιακὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιδόσεις καὶ γιὰ τὴν μάθησι καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, πιστεύεται δὲ ὅτι καὶ ἢ τεχνικὴ ἐκπαίδευσι εἶναι χρήσιμη ὡς πρὸς τὸ κρίνειν καλύτερα τὰ ἔργα τῶν τεχνικῶν), οὔτε ὅπως ἢ γυμναστική γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴν ἀλκή (διότι κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν μουσική)· ἀπομένει λοιπὸν γιὰ τὴν συμπεριφορὰ κατὰ τὴνσχόλη τῶν πολιτῶν, κατὰ τὴν ὁποία καὶ ἐπιδίδονται εἰς αὐτὴν, τὴν ὁποία διαγωγὴν, συμπεριφορὰν, ἀσκοῦν οἱ ἐλεύθεροι, διότι μὲ αὐτὴν ἐκφράζονται.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψε τὰ «Πολιτικά» γύρω στὸ 335 π. Χ., ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοὺς εἰς Ἀθήνας καὶ τὴν ἴδρυση τοῦ *Λυκείου*, τῆς *περιπατητικῆς σχολῆς*, διότι ἀναφέρεται εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον εἰς τὴν δολοφονία τοῦ *Φιλίππου* ἀπ' τὸν *Παυσανία*· εἶχε σαφῆ ἐπίγνωσι τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἥθους τῶν Ἑλλήνων, τῆς πολιτικῆς τοὺς πρακτικῆς καὶ τῆς ἐπιδόσεως τοὺς εἰς τὰς *χρηματιστηριακὰς* ἐργασίας, τὰς πλησιέστερον πρὸς τὴν *βιομηχανικὴν νοοτροπία* τῆς ἐποχῆς μας⁶⁵· ἢ ἔντονη προβολὴ τῶν διαφορῶν τῆς μουσικῆς ἀπ' τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς αὐτὸ ἀποβλέπει. Τηρεῖ ἀποστάσεις ἀπ' τὸν διδάσκαλό του, τί ἡμίονος ἄλλωστε ἦταν, ὅταν, εἰς τὴν πράξι, ἀπορρίπτει τὴν ἀξίωσι τοῦ *Πλάτωνος* γιὰ ἀποβολὴν ἀπ' τὴν πολιτεία ὅσων *τρόπων* τῆς μουσικῆς δὲν ἀρμόζουν εἰς τοὺς *φύλακας*, ἢ ἀκόμη περισσότερο τῆς ἀξιώσεως του διὰ τὴν αὐστηρὰν ἀποκέρυξι πολλῶν τρόπων τῆς μουσικῆς, «*δεδόχθω μὲν δὴ, φαμέν, τὸ ἄτοπον τοῦτο, νόμους τὰς ὠδὰς ἡμῖν γεγονέναι*»· τὸ ἀντίθετο, ὁ μαθητὴς ἐπιμένει ὅτι διὰ τὴν ἐλευθέραν πολιτικὴν πρακτικὴν εἶναι ἀπαραίτητη ἢ παιδεύσις μὲ τοὺς συνάδοντας εἰς τὴν «*διαγωγὴν τῶν ἐλευθέρων*» τρόπους τῆς μουσικῆς, ὡς πρακτικὴ καὶ χωρὶς τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ἄλλων. Ὁ *δυτικὸς*

⁶⁵ Αὐτόθι, σελ. 22 καὶ 24.

άνθρωπος δείχνει ότι άρνήθηκε την ανάγνωση αὐτῶν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ φιλοσόφου, καθὼς εἶχε ἀποδεχθεῖ ἀπ' τὴν γένεσή του τὴν ἀπὸ μετάφραση σπουδῆ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὅποτε ἡ ἐκπτώσή του εἰς τὴν νοοτροπία τοῦ χρηματιστοῦ ἦταν κάτι τὸ ἀναμενόμενο καὶ φυσικό. Ὁ χρηματιστὴς ὑποκατέστησε τὸν Θεόν, τὸ κυνήγι τοῦ πλοῦτου ἔγινε σκοπός του.

Ἡ ἀπουσία τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ἀπ' τὴν φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας εἶναι τὸ δεύτερο αἴτιο, μετὰ τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτησή της ἀπ' τὴν νεοπλατωνικὴ θεωρία καὶ τοὺς Ἁγίους Πατέρας τῆς ἐκκλησίας, μὲ δεσπάζοντα τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο· ἡ ἀποσπασματικὴ καὶ ἐκ μεταφράσεων, πολλές φορές δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀραβικῶν στὰ λατινικά, πρόσβαση εἰς τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, καὶ κυρίως εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὁδήγησε εἰς τὴν ὑπαγωγή τῆς σκέψεώς της εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, μὲ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ πρῶτον καὶ κατάληξη τὴν ἀπόλυτη προσήλωσή τους εἰς τὸν ὀρθολογισμόν⁶⁶. Πέραν τῆς ἀποσπασματικῆς καὶ περιστασιακῆς ἐκφράσεως τῆς δημιουργικότητός του, ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος, μὲ τὴν ἀναγωγή ὡς πρώτης ἀρετῆς τοῦ μυστικοῦ, ἐπαγγελματικοῦ, βιομηχανικοῦ, ἐπιστημονικοῦ, καὶ ὡς προέκταση τοῦ μυστικοῦ τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς του, ἔθεσε στὴν δρᾶση του ὄρια προκαθορισμένα ἄνωθεν, ἀπ' τὸν ἱερέα τῆς ἀποστολῆς, τὸν φόβο τοῦ ἱεροεξεταστοῦ, τοῦ βασιλέως, τοῦ κομισσαρίου, τοῦ ἐπιστήμονος, ἢ τοῦ μεγάλου κεφαλαίου. Ἡ ταλάντευση ἐξαρτᾶται ἀπ' τὴν ἐποχὴ, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄριά της ἐξηντλήθησαν εἰς τὴν βιομηχανικὴ παραγωγικὴ διαδικασία· ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση εἰσάγει εἰς τὴν κοινωνίαν τὴν ἄμεση καὶ συνεχῆ ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος, ὄχι μόνο εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδικασία, ἀλλὰ εἰς ὅλας τὰς ἐκφράσεις τῆς ζωῆς, καὶ κυρίως εἰς τὸν ἔρωτα καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Ἡ ἐνιαία ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος γίνεται μόνο μέσω τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, καθὼς εἶναι ἡ ἄσκηση τῆς ἐμμελείας εἰς τὴν καθημερινότητά μας.

⁶⁶ Αὐτόθι, σελ. 15 κ.έ.

Ἐπιμύθιον

Τὰ σχόλια τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης *Εὐστάθιου* εἰς τὸν Ὅμηρο θεωροῦνται ἀπ' τὰ καλύτερα διὰ τὸν γενάρχη τῆς Ἑλληνισμοῦ ποιητῆν· πρὶν ἀναλάβει τὸ ποιμαντορικό του ἔργο, στὴ δεύτερη πόλη τῆς αὐτοκρατορίας στὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, εἶχε διακριθεῖ ὡς διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς, τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Πόλιν καὶ «έντυπωσίαζε ὄχι μόνο μὲ τὶς εὐρεῖες ἐγκυκλοπαιδικές του γνώσεις ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ ζωντάνια καὶ τὴ συναρπαστικότητα τοῦ λόγου του... ὁ Εὐστάθιος ἔδειχνε πάρα πολὺ μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ καὶ τὶς διάφορες ἐκδηλώσεις του στὸν καθημερινὸ βίον»⁶⁷. ἡ μεταφορὰ τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν ἀμεσότητα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας ἀπ' τὸν διδάσκαλο γίνεται ὡς κάτι τὸ αὐτονόητο. Ὅταν εἰς τὴν εἰς σκηνὴν τῆς «μνηστηροφονίας», ὁ ἀοιδὸς *Φῆμιος* ἔπιασε τὰ γόνατα τοῦ Ὀδυσσεὺς παρακαλῶν αὐτόν, ὅτι ἀπλὸς ἀοιδὸς εἶναι καὶ δὲν ἀξίζει τὸν θάνατο, διότι

... ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀείδω.
αὐτοδίδακτος δ' εἰμί, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας
παντοίας ἐνέφυσεν⁶⁸,

ἐνῶ οἱ μνηστήρες πέφτουν νεκροὶ γύρω του, ἐπισημαίνει τὴν θεία ἀπροσολὴ τῶν ἀοιδῶν, τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, σημειώνει ὁ *Εὐστάθιος*, ὡς διδάσκαλος, διότι ἔγραψε μᾶλλον τὰ σχόλια πρὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο: «σημειῶσαι δ' ἐν οἷς ὁ *Φῆμιος* περὶ ἑαυτοῦ λέγει, οἴους ὁ ποιητῆς εἶναι οἶδε τοὺς ἀοιδούς ὧν εἰς ἐστὶ ὁ *Φῆμιος* καὶ αὐτός· ὅτι δηλαδὴ φιλοσόφους, θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιστήμονας»⁶⁹. Δηλαδή, οἱ ἀοιδοί, ὡς μουσικοί, εἶναι θεία ἐπινεύσει φιλόσοφοι καὶ θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιστήμονες, βαθεῖς γνώστες· τὰ λέει αὐτά, ὁ *Εὐστάθιος*, ἐνῶ ζοῦσε τὴν παρακμὴ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὑπέστη, ἀλλὰ καὶ ἔγραψε, τὴν ἱστορία τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως του ὑπὸ τῶν *Νορμανδῶν*, τὸ 1185 μ.Χ. Ὅταν σχολιάζει τὸν Ὅμηρο μὲ τρόπο ἀμέσου ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του, σημαίνει ὅτι ἀπευθύνεται ζωντανὰ στοὺς μαθητῆς του καὶ στὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς του· δείχνει ὅτι ἀποδέχονται τὴν ἀποψή του, ὅτι ἡ γνώση καὶ ἔκφραση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας καθιστᾷ τοὺς

⁶⁷ Hebert Hugner, «Βυζαντινὴ λογοτεχνία», ἐκδόσεις Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπεζικῆς, Ἀθήναι, 1992, τόμ. Β', σελ. 449, μετάφραση, Ταξιάρχη Κόλλια, Κατερίνας Συνέλη, Γ.Χ. Μακρῆ, Ἰωάννη Βάσση.

⁶⁸ Ὅμηρου, «Ὀδύσσεια», χ346-8, Ζήσιμου Σιδέρη.

⁶⁹ Εὐστάθιου, «Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὅμηρου Ὀδύσειαν», Ββλ. Β', σελ. 284, γραμ. 45- σελ. 285, γραμ. 1, Λειψία, 1828, ἀνατύπωση «Κύπριος», Ἀθήναι 2004, μετάφραση δική μου.

άνθρωπους «φιλοσόφους, θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιστήμονας».

Ὁ τρομαγμένος *Φήμιος*, φοβισμένος μὴν πέσει κι αὐτὸς θῦμα τοῦ Ὀδυσσέως, διότι τραγουδοῦσε γιὰ τοὺς μνηστήρες, ἀπολογεῖται:

... ποὺ τραγουδῶ καὶ σὲ θεοὺς κι ἀνθρώπους.
Εἶμαι αὐτοδίδαχτος ἐγὼ κι ἄπειρα μέσ' στὸ νοῦ μου
τραγούδια μοῦβαλε ὁ θεός.

Ἐπομένως μιλοῦσε ὁ θεὸς καὶ μάλιστα ὁ *μουσηγέτης Ἀπόλλων* καὶ οἱ *μοῦσες*, κι ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν τὸν πείραξε καὶ τὸν ἄφησε ἐλεύθερο· ὁ Εὐστάθιος ἀναγνωρίζει ὡς ἰσχύοντα τὰ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ ἀοιδὸς κι ὑπογραμμίζει: ἀνάγκη σημειῶσαι δὲ ὅσα ὁ Φήμιος λέγει γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ χαρακτηρίζει ὁ ποιητὴς τοὺς ἀοιδούς, ἐκ τῶν ὁποίων ὅτι ἕνας τους εἶναι κι ὁ ἴδιος· ὅτι δηλαδὴ εἶναι φιλόσοφοι, βαθεῖς γνῶστες τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Τὴν *εὐαγγελικὴ παράδοση* διδάσκει κι ἐκφράζει ὁ *κληρικὸς διδάσκαλος* κι οὐδεὶς ἠνοχλεῖτο εἰς τὴν *Πόλη*· ὀλίγον ἀργότερον ἐξέλεγε *ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης*. Ὁ *Τιμαρίων*, ἕναν αἰῶνα πρὶν παρουσιάζεται ὡς ἀπομίμηση τῆς *νεκυίας* καὶ τῶν *νεκρικῶν διαλόγων* τοῦ *Λουκιανοῦ*, καὶ θέτει τρίτο στοὺς δικαστὲς τοῦ Ἄδου, τὸν *Θεόφιλο*, δίπλα στοὺς *Μίνωα* καὶ *Αἰάκό*, δηλαδὴ μὲ μία ψῆφο ὁ χριστιανὸς καὶ μάλιστα εἰκονομάχος αὐτοκράτωρ· στὶς κρίσιμες ψηφοφορίες, ἐὰν μειοψηφοῦσε κέρδιζαν οἱ εἰδωλολάτρες δικαστὲς, κι αὐτὸ τὸ θεωροῦσαν οἱ *Βυζαντινοί* ὡς φυσικό, ἔστω καὶ μόνο στὴ *σάτιρα*.

Τὸ κύριο μέλημα ἦταν ἡ καλλιέργεια τῆς *μουσικῆς παιδείας* καὶ τὸ συνάδον μαζί της *ἦθος*· ἡ ἴδια αἴσθησις *μουσικῆς ἀρμονίας* ἀπ' τὸν *Ἰουλιανὸ* εἰς τὸν γραμματιστὴ *Γεώργιο τὸν Χοιροβοσκὸ* κι ἀπ' τὸν διδάσκαλο τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος εἰς τὸν μέγα πατριάρχη *Φώτιο* κι ἀπ' τὸν ἐλληνιστὴ ἱεράρχη εἰς τὸν ἄγνωστο *Τιμαρίωνα* κι ἀπ' τὸν εὐαίσθητο σατιρικὸ ποιητὴ εἰς τὸν κορυφαῖο ὁμηριστὴ καὶ *ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης*, δηλαδὴ περίπου ἐπὶ χίλια χρόνια μεταφέρεται ἡ *εὐαγγελικὴ παράδοση*, μὲ κύριο ἄξονα τὴν *μουσικὴ ἀρμονία*. Ἡ *εὐαγγελικὴ παράδοση* ἀποκλίνει πρὸς τὸν *Ἀριστοτέλη* καὶ τηρεῖ ἀποστάσεις ἀπ' τὸν *Πλάτωνα*, διότι αὐτὸς ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη τοῦ περιορισμοῦ τῶν τρόπων τῆς *μουσικῆς* εἰς τὴν πολιτεία του· «τὸ ἄτοπον τοῦτο» εἶναι τὸ κριτήριον, τὸ καθορίζον τὴν ἀπόσταση τῆς *ὀρθοδοξίας* ἀπ' τὴν *πλατωνικὴ φιλοσοφία*, τὴν *πλατωνικὴ*, ὄχι τὴν *νεοπλατωνικὴ*. Ἴσως αὐτὸς νὰ εἶναι ὁ λόγος τῆς προτιμήσεως πρὸς τὸ *Λύκειον* τῆς *βυζαντινῆς φιλοσοφίας*, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν *νεοπλατωνισμὸ* τῆς *καθολικῆς ἐκκλησίας*.

Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ ἐστιάζεται εἰς τὴν αἴσθησι τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἔργο του, ἐὰν δηλαδὴ αὐτὸ εἶναι ἀπόρροια τῆς προσωπικῆς του ἐπιλογῆς καὶ τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἀποτελέσματος ἀπ' τὸν ἴδιο ἢ ἐὰν εἶναι συνέπεια ἐντολῆς τρίτου, ὁ ὅποιος τρίτος εἶναι αὐτός, ὁ θεός, ἡ ἰδεολογία, ἡ ἐπιστήμη ἢ ὁ ἐπιχειρηματίας· ἡ προσωπικὴ ἐπιλογή ἔχει δύο σκέλη, τὴν αἴσθησι τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν λήψιν τῆς ἀποφάσεως, ὅποτε ἡ ἰδανικὴ κατάστασι εἶναι ὁ ἐνεργὸς πολίτης τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, καὶ τὴν ἀπόλαυσι τοῦ παραχθέντος ἔργου. Λόγω τῆς φύσεως τοῦ πονήματος ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ· ἡ εὐαγγελικὴ παράδοσι ἐμπεριέχει τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν διὰ δύο λόγους, διότι ἀνάγει τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν ὡς κύριον κριτήριον καὶ διότι θεωρεῖ ὡς ἀνάρμοστη πρὸς τὸν πολίτη τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς βάνουσο ἔργο, τὴν ἀπόλυτην προσήλωσίν του εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν, μὲ τὴν παραγωγὴν ἐν σειρᾷ καὶ τὴν μετάθεσιν τῆς ἀπολαύσεως εἰς τὰ ἀπώτερον μέλλον· ἡ μουσικὴ δὲν θεωρεῖται ὡς ἀναπόσπαστο μέρος τῆς παιδεύσεως τοῦ νέου, ὡς καθοριστικοῦ παράγοντος διαμορφώσεως τοῦ ἥθους του· μᾶλλον τὸ ἀντίθετον στὴν μεταπολεμικὴν ἐποχὴν, ἐνῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν διατηρεῖται ἡ παιδεύσις τῆς ἐλληνικῆς, ὅχι μόνον εἰς τὴν ἐκκλησίαν μὲ τὴν ψαλμωδίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θύραθεν παιδεῖαν.

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τὰς «μισθαρνικὰς ἐργασίας βαναύσους», διότι «ἄσχολον γὰρ ποιοῦσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινήν»⁷⁰, ἐπιμένει εἰς τὴν ἐννοίαν τῆςσχόλης, τῆςσχολῆς ὅπως ἐλέγετο τότε, τοῦ ἐλευθέρου χρόνου, «ἔστι δὲ τέχνη πᾶσα περὶ γένεσιν, καὶ τὸ τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν ὅπως ἂν γένηταιί τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ ὧν ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιοῦντι ἀλλὰ μὴ ἐν τῷ ποιουμένῳ»· ἡ ἄνεσι τοῦ χρόνου ἢ μᾶλλον ἡ ἀποδέσμευσι ἀπ' τὴν ἀποπνικτικὴν ἐξάρτησιν τοῦ χρόνου ἐπιτρέπει τὴν ἄσκησιν τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ὅταν κάθε τέχνη ἀποβλέπει στὴν γένεσιν νέου πράγματος, ὅπως καὶ ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ, διότι ἀποβλέπουν στὴν ἐμφάνισιν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἀναγωγὴ γίνεται εἰς τὸν ποιοῦντα καὶ ὅχι εἰς τὸ ποιοῦμενον· ἡ ἐγρήγορσι, δηλαδὴ ἡ ταχύτησι εἰς τὸ ἐνεργεῖν καὶ πράττειν, δίδει τὴν ἄνεσιν τῆς ἐλευθέρας ἐπιλογῆς. Εἶναι σαφῆς ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν ἐπόμενὴν παράγραφον: «ἔχει δὲ πολλὴν διαφορὰν καὶ τὸ τίνοσι χάριν πράττει τίσι ἢ μανθάνει· αὐτοῦ μὲν γὰρ χάριν ἢ φίλων ἢ δι' ἀρετὴν οὐκ ἀνελεύθερον, ὁ δὲ ταῦτον τοῦτον πράττων δι' ἄλλοις πολλάκις θητικὸν καὶ δουλικὸν δόξειεν ἂν

⁷⁰ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ. Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 1, (1337β14-15), «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Ζ', κεφ. δ', παρ. 4, (1140α12-14), μετάφρασι δική μου καὶ Χρήστου Ζ.Καρανίκα, ὁ. ἀ. σελ. 34. καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦσι», «Ἀπ' τὴν μουσικὴν στὴν γραμματικὴν», σελ. 23, κ. ἐ. 31 κ. ἐ.

πράττειν»⁷¹. Στη συνέχεια μελετᾷ τὴν παιδείαν, τὴν ἐκπαίδευση, ὅπως προαναφέραμε· ὁ φιλόσοφος θέτει ἀπὸ παραγωγικῆς πλευρᾶς τὴν βαρύτητα τῆς ἐλευθέρως ἐπιλογῆς, τῆς αὐτονόμου παρουσίας εἰς τὴν πολιτείαν. Ἔχει λοιπὸν μεγάλη διαφορά διὰ λογαριασμὸν ποίου πράττει τις ἢ μανθάνει κάτι· διότι, ἐὰν τὸ κάνει χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του ἢ διὰ τοὺς φίλους ἢ διὰ τὴν ἀρετὴ δὲν εἶναι ἀνελεύθερο, ἀλλὰ ὅταν αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ κάνει δι' ἄλλους, πολλές φορές ἀποβαίνει εἰς θητικὴ καὶ δουρικὴ ἐργασία. Μὲ ἄλλα λόγια, ὄχι πάντοτε, διότι ὅταν γίνεται περιστασιακὰ διὰ λογαριασμὸν τῆς πολιτείας, ἢ διὰ λόγους ἀνωτέρας ἀνάγκης καὶ δὲν γίνεται ἕξις, τότε δὲν ἀλλάζει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου· ὅταν αὐτὸ ὅμως γίνεται ὡς ἐπιτακτικὴ λογικὴ τῆς κοινωνίας, τότε εἶναι ἀνελεύθερο.

Ὅταν αὐτὴ ἡ ἕξις ἐντάσσεται στὴ νοοτροπία τῆς κοινωνίας, ὅπως στὴ βιομηχανικὴ, μὲ τὴν *μονοσήμαντη λογικὴ τῆς*, τότε ὄχι μόνο δὲν εἶναι ἀνεκτὴ ἢ *ἐλεύθερη ἔκφραση* τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ κατανόηση ἐκ μέρους τοῦ τῶν μεγάλων ἀλλαγῶν ἐντὸς τῆς ἰδίας τῆς κοινωνίας· ἡ *ψηφιακὴ ἐπανάσταση* θεωρεῖται ὡς μεταβατικὸ στάδιο τῆς *δυτικῆς κοινωνίας*, ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἐσχατολογικῆς τῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἡ διαρθρωτικὴ οἰκονομικὴ κρίση τῶν ἡμερῶν μας ὡς ἀπλή *κυκλικὴ διακύμανση* τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ἡ *μουσικὴ ἀρμονία* εἶναι ἐκτὸς τοῦ συστήματος τῆς λογικῆς τους καὶ ἡ εὐαισθησία ὡς πρὸς τοὺς διάφορους τρόπους τῆς μουσικῆς θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ ἀναχρονιστικὸ καὶ ἀναγόμενον εἰς ἄλλην, ἀπώτερην καὶ παλαιὰ ἐποχὴν. «*Τὸ ἄτοπον τοῦτο*», τοῦ Πλάτωνος, ὅτι «*νόμους τὰς ὤδας ἡμῖν γεγονέναι*», γίνεται θεσμὸς κι ἀπορρίπτονται αἱ ὤδαι ἢ τουλάχιστον ἀπωθοῦνται εἰς τὴν σφαῖρα τῆς ἀπολαύσεως, πέραν τῆς ἐνεργοῦ παραγωγικῆς ἐργασίας, ἐκτὸς κι ἂν ἐπιλεγοῦν ὡς μηχανισμοὶ τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἐργαζομένου στὸ κλίμα τῆς ἐργασίας, ὅπως συνέβαινε στὶς κομμουνιστικὲς κοινωνίες, ἢ γίνουν ἀποδεκτοὶ οἱ ῥυθμοὶ τῆς στρατιωτικῆς μπάντας ἢ τοῦ «*κάρμινά μπουράνα*».

⁷¹ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ. Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 2, (1337β18-21), μετάφραση δική μου, ὁ. ἀ. σελ 36.

Ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον *Εὐστάθιον* προσφέρει πολλὰ εἰς τὴν προβληματική μας, διότι ἐμπλουτίζει ὁ ὀρθόδοξος ἱεράρχης τὴν συλλογιστική μας περὶ τοῦ *Ὁμήρου*· τὰ σχόλιά του ἀποτελοῦσαν εὐχάριστη ἀνάγνωσις, ὅπως ὁμως τὴν καταγράφει ὁ *Γεώργιος Χοιροβοσκός*, ὡς «*ποιημάτων καὶ συγγραμμάτων ἀδιάπτωτο προφορά*», δηλαδὴ ὡς μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ἐγγραμμάτων τῆς ἐποχῆς κι ἡ ἀνάγνωσις ἐγένετο πάντοτε *μεγφαλοφώνως*. Ἀναπόσπαστο μέρος τῆς καθημερινότητος τῶν *Βυζαντινῶν* ἦταν οἱ ἐορτὲς καὶ οἱ πανηγύρεις, ἴδιες σχεδὸν ἀκριβῶς μὲ τὶς ἀρχαιοελληνικὰς καὶ τὶς νεοελληνικὰς: «*Πρώτη ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας καινοτομήσασα εἰσήγαγεν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τὸ ἄσμα, τὸ ὁποῖον ἀστραπηδὸν μεταδοθὲν ἐν Παλαιστίνῃ, Λιβύῃ, Ἀραβίᾳ, Συρίᾳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει, ἀντήχει οὐ μόνον ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν ναῶν ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς, Ἀρειανοὶ δὲ καὶ χριστιανοὶ πολλάκις συνεπλάκησαν ἄδοντες διαφόρους μὲν λέξεις, κατὰ πᾶσαν ὁμως πιθανότητα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μέλος*»⁷². Εἶχε ἀρχίσει ἡ εἰσαγωγή τοῦ μέλους εἰς τὴν *Θεῖαν Λειτουργίαν*· δύο αἰῶνες ἀργότερα, «*ἡ τότε Ῥώμη οὔτε τραγωδοὺς, οὔτε ἄλλους σκηνικοὺς εἶχεν... διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον βλέπομεν τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Γότθους ὑβρίζοντας τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ λέγοντας ὅτι ἐξ αὐτῶν μόνον εἶδον ἐρχομένους εἰς Ἰταλίαν τραγωδοὺς, μίμους καὶ πειρατάς*»⁷³. Κι ἂς συμπληρώσουμε τὴν ωραία ἀναφορά: «*Εἰς ὀρθοδοξότατος βασιλεύς, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, καυχᾶται ὅτι ἐπανήγαγε τὰ Διονύσια ἢ Βρουμάλια, ἐθνικὴν ἐορτὴν ἐφ' ἣ τοσοῦτον οἰκτρῶς ὑβρίσθησαν οἱ εἰκονομάχοι*»⁷⁴. δηλαδὴ, νομιμοποίησε τὴν τέλεσή τους, διότι ὁ *Βάκχος* δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἐορταζόμενος κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ *Μεσαίωνος* ἢ καὶ τῆς *νεωτέρας* ἐποχῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐπομένως ὁ *Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος* γνώριζε εἰς ποίους ἀπευθύνεται μὲ τὰ σχόλιά του καὶ τὴν βαθειὰ γνώση του τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας καὶ τῆς *μουσικῆς ἀρμονίας*· ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν *ἀρχαία γραμματεία* περιλαμβάνει κάθε εἶδους θέματα· οἱ περιδιαβάσεις τοῦ *Ἀρχιεπισκόπου* εἶναι κι εὐχάριστες, ὄχι μόνον διὰ τοὺς συγχρόνους του, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς μετέπειτα ἀναγνώστες, ὅταν ἔχουν αὐτοὶ τὴν ἀνεση ἀκροάσεως τῆς μουσικῆς ἀρμονίας καὶ τῆς διεισδύσεως εἰς τὶς ἄμεσες καὶ στενές

⁷² Κ. Ν. Σάθα, «Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ἦτοι εἰσαγωγή εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον», ἐκδόσεις ἐν Βενετίᾳ, 1878, σελ. ρμδ,ε'.

⁷³ Αὐτόθι, σελ. τλθ'.

⁷⁴ Αὐτόθι, σελ. ππγ'.

διασυνδέσεις της με την θέαση του *ώραίου* και του *κάλλους*. Όταν λοιπόν ο *Τηλέμαχος* καθησυχάζει την μητέρα του, εις τὰς διαμαρτυρίας της διὰ τὸν ἀοιδὸν *Φῆμιον* καὶ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὰς εὐωχίας καὶ τὰ πλούσια γεύματα τῶν μνηστήρων, καὶ τῆς λέει,

*τούτῳ δ' οὐ νέμεσις Δαναῶν κακὸν οἶτον ἀεῖδειν·
τὴν γὰρ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι,
ἢ τις ἀκούοντεςσι νεωτάτῃ ἀμφιπέληται*⁷⁵.

Ὁ ἀοιδὸς δὲν φέρει οὐδεμία εὐθύνη διὰ τὴν συμμετοχὴν του, καὶ μάλιστα εἰς ἄσματα τῆς κακῆς τύχης, ὅπως ὁ νόστος τῶν *Ἀχαιῶν* καὶ ἡ ἀναμονὴ ἐπὶ *δεκαετία* τοῦ *Ὀδυσσέως*. ὁ νεαρὸς *Τηλέμαχος* δείχνει ἔμπειρος ἀπ' τὴν ζωὴ, ἐνῶ ἡ ὑπομονετικὴ *Πηνελόπη* ἐμφανίζεται νὰ χάνει τὸ θάρρος της.

*Ντροπὴ δὲν εἶναι καὶ γι' αὐτὸν ποὺ τραγουδᾷ τὴ μοῖρα
τῶν Δαναῶν τὴν ἄπονη. Γιατί κάθε καινούργιο
τραγοῦδι ποὺ θὰ πρωτοβγεῖ θέλουν νὰκούσουν ὅλοι.*

Ἡ ἀναζήτησις τῆς νέας μουσικῆς ἀρμονίας εἶναι ἔμφυτη στὸν ἄνθρωπο, κι ὅσο περισσότερο ἐντάσσει τὴν μουσικὴ στὴν καθημερινή του ζωὴ, τόσο ἐντονώτερα ἔλκεται ἀπ' τοὺς νέους ρυθμούς. Παράδειγμα τῆς τάσεως τῆς αὐτῆς τῶν ἀνθρώπων «καὶ *Ἀθηναῖοι*. οἷς ἀεὶ ἔφεσις ἦν καινόν τι ἀκούειν»⁷⁶.

Εἶχαν τὴν ἔφεση τῆς ἀκοῆς νέων μελῶν καὶ οἱ *Ἀθηναῖοι*. Προσθέτει, ὁμως, ἀφοῦ παίζει μετὰ τὴν ἔφεση πρὸς τὸ νέο μέλος, «*Εὐβουλος δὲ φασιν ὁ κωμικός, ἀντὶ νέας ἀοιδῆς ἄνδρα μεταλαβῶν, παίζει οὕτως. ἄτοπόν γε τὸν μὲν οἶνον εὐδοκιμεῖν παρὰ ταῖς ἐταῖραις τὸν παλαιόν, ἄνδρα δὲ μὴ τὸν παλαιὸν ἀλλὰ τὸν νεώτερον*». Ὁ ἱεράρχης εἶναι σαφῆς εἰς τὰς προτιμήσεις του, ἀφοῦ παίζει μετὰ τὶς ἐρωτικὰς ἐπιθυμίας τῶν *Βυζαντινῶν*, διότι δὲν τοὺς ἐπιθυμοῦν καὶ πολὺ αἱ ἐταῖραι εἰς τὴν *ἡλικίαν του*, παρὰ τὴν προσφορὰ καὶ ἀπόλαυση *παλαιοῦ οἴνου*. αἱ ἐταῖραι καὶ παλακίδες, αἱ αὐλητρίδες ἔχουν ἐκδηλῆ τὴν προθυμίαν τους πρὸς τὸν παλαιὸν οἶνον, κι ὄχι πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἄνδρας, παρὰ πρὸς τοὺς νέους.

Λένε δὲ ὅτι ὁ *Εὐβουλος*, κωμικὸς ποιητὴς τῆς *μέσης κωμωδίας* καὶ πολὺ καυστικὸς στὴν κριτικὴν του πρὸς τὸν *Εὐριπίδην*, ὅπως ἦταν καὶ ὁ *Ἀριστοφάνης*, καὶ ἀλλάξας ἀντὶ τῆς ἀοιδῆς τὸν ἄνδρα, παίζει οὕτως σὲ κάποια κωμωδία του. ἄτοπο εἶναι λοιπὸν ὁ παλαιὸς οἶνος εὐδοκιμεῖν εἰς τὰς ἐταῖρας, ἀλλὰ ὁ ἄνδρας ὄχι ὁ ἡλικιωμένος παρὰ ὁ νεώτερος. Ὅπως δὲποτε θὰ εὐχαριστήθηκαν

⁷⁵ Ὀμήρου, «Ὀδύσεια», ῥαψωδία α', στ. 350-352, μετάφραση, Ζήσιμου Σιδέρη.

⁷⁶ Εὐσταθίου, ὁ. ἀ. ῥαψωδία α', στ. 352, σελ. 66, γραμ. 17 καὶ γραμ. 20-22.

οί συμπολίτες του με την αναφορά του, διότι δὲν διέφεραν καὶ πολὺ τὰ συμπόσια τῶν βυζαντινῶν ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν ἀρχαίων προγόνων τους· ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὶς πόλεις καὶ στὴν ὑπαιθρο δὲν εἶχε ἀλλάξει καὶ πολὺ. Καλύτερα φαίνεται αὐτὸ ἀπ’ τὶς ἐορτὲς τῶν Ἀπόκρεω, στὶς ὁποῖες διατηρεῖται ὀλοζώντανη ἢ παράδοση τῶν βακχικῶν στοιχείων τους· στὴν Ἑλλάδα ἕως τὴν προηγούμενη γενιά, ὅταν οἱ βοσκοὶ διανυκτέρευαν στὰ ποιμνιοστάσια τους, ἀπαραίτητα τουλάχιστον μερικοὶ ἀπ’ αὐτούς, πῆγαιναν ὅλοι ἀνεξαιρέτως στὰ σπίτιά τους μόνο τὸ βράδυ τῶν Ἀπόκρεω, ἐνῶ δὲν συνέβαινε τὸ ἴδιο τὰ Χριστούγεννα ἢ τὴν Ἀνάσταση. Παρακολουθοῦσαν τὶς φωτιὲς στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, τραγουδοῦσαν χόρευαν, ὅλοι μαζί, πολλές φορές μὲ βακχικὰ τραγούδια, πῆγαιναν μετὰ στὸ σπίτι τοῦ μεγαλύτερου τῆς εὐρείας οἰκογενείας, ἔτρωγαν, ἔπιναν, ἔκαναν τὸ χάσκα, κι ἀναχωροῦσαν γιὰ τὰ ποιμνιά τους τὶς πρωινὲς ὥρες.

Ὁ Πλάτων, παρὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς Ἀκαδημίας του ἐπὶ ἑννιακόσια χρόνια καὶ τὴν ἀνάδειξη τόσων νεοπλατωνικῶν σχολῶν, διευκόλυνε, ἔστω κι ἀκουσίως, τὴν ἀνάδυση τῆς βιβλικῆς παραδόσεως στὴν καθολικὴ καὶ προτεσταντικὴ ἐκκλησία, μέσω ὅμως τῆς λατινικῆς γλώσσης· ἐγίνε ἡ ἀποκοπὴ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ἀπ’ τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ. Στὸν Ἑλληνισμό δὲν ἐπέτυχε, διότι καὶ στὶς πιὸ μαῦρες μέρες του διατήρησε ἐνεργὴ τὴν ταύτιση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας μὲ τὴν καθημερινὴ του πρακτικὴ· ἡ ἀλλαγὴ τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν δὲν ἐγίνε ἕως τὸ βάθος τῆς φυλογενέσεώς του. Πάντοτε παραμένει ἀκμαῖο «ἐμπύρευμά τι σμικρόν». Ἡ ἀνάμιξη τῶν πολιτισμῶν στὴν ἐποχὴ μας καὶ ἡ ἀνάδυση τῶν ριζῶν τῶν παλαιῶν ζωντανῶν πολιτισμῶν, Κίνας, Ἰνδιῶν, ἄλλων λαῶν, μαζί μὲ τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση, θέτουν ἄλλες συνθηκὲς, ἄγνωστες παλαιότερον. Ἡ συνάντηση τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μὲ τοὺς Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστάς, καὶ ἡ ἀνεκτικότης του πρὸς τοὺς κατακτημένους λαοὺς ἀποτελεῖ ἱστορικὸ προηγούμενο.

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας
Καισαριανή, Καλαμάκι,
Χριστούγεννα 2009